

Yrd. Doç. Dr.
Sedat BAHADIR

...
*Sene üç yüz otuz birin devrinde,
Vasf edeyim size ben neler gördüm.
Bigafilden oldu Millet târ ü mar;
Sanırsın mahşerdir, fenalar gördüm.*

*Ferman olup harp alayı açıldı,
Cümle askerlere libas biçildi,
Sılasından, vatanından geçildi,
Baykuş öter viran haneler gördüm.*

*Nevcivan olanlar yekûn kartlanmış,
Yüklenmiş gam yükün gider atlanmış,
Nicelerin kapıları kitlenmiş,
Ağlayıp sızlaşan analar gördüm.*

*Der Firâkî geldi âhir zamanlar,
Çıktı alâmetler, geçti gümanlar,
Yârından ayrılan taze, civanlar,
Âh ü feryad eden sonalar gördüm.*

T.C. Yusufeli Belediyesi
İnönü Cad. Merkez Mah. Yusufeli - ARTVİN

www.yusufeli.bel.tr

Artvin Folkloru

II

Mustafa Âdil ÖZDER

Dizisi

II

ARTVİN FOLKLORU

Yayına Hazırlayan
Yrd. Doç. Dr. Sedat BAHADIR

YUSUFELİ BELEDİYESİ

Mustafa Âdil Özder Dizisi: 2

ARTVİN FOLKLORU

**Yayına Hazırlayan
Yrd. Doç. Dr. Sedat BAHADIR**

YUSUFELİ

BELEDİYESİ

Mustafa Âdil ÖZDER Dizisi - 2
ARTVİN FOLKLORU

ISBN : 978-605-66203-3-1

Editör

Yrd. Doç. Dr. Sedat BAHADIR

©Yusufeli Belediyesi

Bu kitabın tüm yayın hakları Yusufeli Belediyesine aittir.
İzinsiz çoğaltılamaz, Kısmen de olsa yayınlanamaz.
Yazıların sorumluluğu yazarlara aittir.
www.yusufeli.bel.tr

Yusufeli Belediyesi Yayınları Birinci Baskı - Eylül 2017

Kapak Tasarımı : Tayfun AKSU

Grafik Tasarım ve Düzenleme : ***bumerang***
grafik

Mimarsinan Mahallesi 144. Sokak No:38 Kat :1 / 2 Atakum / SAMSUN
T: +90 506 204 81 44 - W: t.aksu@yandex.com

Baskı ve Cilt : **UGUR OFSET**

Pazar Mh. Mukayyitzade Sk. No:48 İlkadım / SAMSUN
T: +90 362 431 52 55 - W: www.ugurofset.com.tr

İÇİNDEKİLER

Hazırlayanın Ön Sözü	9
Kitabın Yazarı Mustafa Âdil Özder'in Sunuşu	11
Şahver Karasüleymanoğlu'nun Sunumu	13

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. FOLKLOR NEDİR?	15
1.2. FOLKLORUMUZUN BAŞLICA KONULARI	16
1.2.1. Halk Edebiyatı	16
1.2.2. Âşık Edebiyatı	17
1.2.3. Halk Eğlenceleri	17
1.2.4. Halk Sporları	17
1.2.5. Doğum, Çocuk ve Ölüm	17
1.2.6. Türlü Gelenek, Görenek ve İnanmalardan Bazıları	17
1.2.7. Halk Hekimliği	18
1.2.8. Halk Baytarlığı	18
1.2.9. Çift-Çubuk ve Yaylacılık	19
1.2.10. Giyim-Kuşam	19
1.2.11. Halk Sanatları	19
1.2.12. Ev-Bark	20
1.2.13. Bağ, Bahçe ve Meyvecilik	20
1.3. DAHA NELER VAR?	22
1.4. BAŞKA AÇIKLAMALAR VE ÖRNEKLER	26
1.4.1. Boğa ve Kız Gölleri	26
1.4.2. Dağbaşı Uluları	28
1.5. EFSANE VE MENKİBE ÖRNEKLERİ	29
1.5.1. Ardanuç'ta Köroğlu Efsanesi	30
1.5.1.1. Köroğlu'nun Ordugâhı	31

1.5.1.2. Atının İzleri	32
1.5.1.3. Atını Bağladığı Çayır	32
1.5.1.4. Son Rivayet, Köroğlu Yurdu	32
1.6. EĞLENCELİ ORTA OYUNLARIMIZ	35
1.7. HALK DEYİMLERİMİZDEN ÖRNEKLER	35
1.8. ATASÖZLERİMİZDEN ÖRNEKLER	36
1.9. YERLİ AĞZINDAN BAZI ÖRNEKLER	38

İKİNCİ BÖLÜM

İLİMİZDE YETİŞMİŞ HALK ŞAİRLERİ-ÂŞIKLAR

2.1. ARDANUÇ'TAN	42
-Âşık Serverî	42
-Âşık Sıdkî	43
-Âşık Kaynarî	43
-Âşık Şöhretî	43
-Âşık Esrârî	43
-Âşık Cesimî	43
-Âşık Hicrânî	43
-Âşık Emrah	43
-Âşık Güldârî	44
-Âşık Niyâzî	44
-Âşık Dur Abdal	44
-Âşık Efkârî	44
-Âşık Bulânî	44
2.2. BORÇKA'DAN	44
-Âşık Mehmet Ali	44
-Âşık Osman	45
-Hasan Tevfik	45
-Âşık Yesârî	45

2.3. HOPA VE ARHAVİ'DE	45
2.4. ARTVİN MERKEZİNE BAĞLI KÖYLERDEN	48
-Âşık Şirinî	48
-Âşık Dildârî	48
-Âşık Rufaî (Yusuf)	48
-Âşık Dervîş	48
-Âşık Şamilî	48
-Âşık Sait	48
-Âşık Ervâhî	48
-Âşık Destûrî	49
-Âşık Tekmilî	49
-Âşık Hıfzî (Hafız Mehmet)	49
-Âşık Şahistân	49
-Âşık Figânî	49
-Âşık Kahrî	49
-Âşık Mahcûbî	49
-Sûzanî (Nimet Hoca)	49
-Âşık Nidâsîz (Mehmet)	50
-Âşık Nidâî (Ali)	50
-Âşık Dildârî (Fehmi)	50
-Âşık Süleyman	50
-Âşık Elfâzî (Süleyman)	50
-Âşık Fevrânî	50
-Âşık Fârikî (Osman)	50
-Âşık Ali	50
-Âşık İrşâdî (Mustafa)	50
-İbrahim Pehlivan	51
-Bilal Fırtına	51
-Âşık Hacı (Mevlût Akın)	51

-Yusuf Biber	51
2.5. ŞAVŞAT'TAN	51
-Didârî	51
-Recâî (Muhammet)	51
-İsmail Hakkı	51
-Fîrâkî (Abdullah)	51
-Ârifî (Arif)	52
-Âşık Sefilî (Molla Habil)	52
-Hâbilî Lûtfî	52
-Bilal Çelik	53
-Âşık Gümânî (Salih)	52
-Tokdemir (Abdûlmecit)	52
-Âşık Gilmânî (Osman)	52
-Âşık Yangun (Paşa Tokdemir)	53
-Hayrettin Tokdemir	53
2.6. YUSUFELÎ'DEN	53
-Âşık Dehânî	53
-Âşık Devrânî	53
-Âşık Fahri (Ali Karabulut)	54
-Âşık Hulûsî (İbrahim)	54
-Âşık Huzûrî (Ali Coşkun)	54
-Âşık İzharî (Mehmet Ayık)	54
-Âşık İznî (Mustafa)	54
-Âşık Keşfî (Mustafa)	55
-Âşık Mâhîrî (Osman)	55
-Âşık Meftûnî	55
-Âşık Mehmet	55
-Âşık Mihmânî (Osman)	55
-Âşık Muhibbî (Kaya Salih)	55

-Âşık Özer (Ahmet Özer)	56
-Âşık Pervânî (İsmail Çelik)	56
-Âşık Ummânî (Osman)	56
-Âşık Yarımî	56
-Âşık Zuhûrî (Tevfik Bozkurt)	56
-Azmi (Mustafa Âdil)	56
-Derya (Mustafa)	56
-Hayâlî (Hüseyin)	57
-İlhâmî (Ali)	57
-Nihânî (Osman Baba)	57
-Nihânî (Osman Hoca)	57
-Nutkî (Mehmet)	57
-Sefilî (Mevlüt Gökalp)	57
-Şerifi (Mehmet)	57
-Zâhirî (Halil Halıcı)	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÂŞIKLARIMIZIN DEYİŞLERİNDEN ÖRNEKLER

3.1. Şavşatlı Firâkî'nin 1914-1918'deki Dünya Savaşı Sırasında Yaptığı Bir Ağıt Deyişi	59
3.2. Hodlu Ervâhî'nin (1293 Rûmî) 1877-78 Savaşında ve Göçme Sırasında Söylediği Uzun Destandan Örnekler	60
3.3. Murgullu Mehmet Ali'nin 1878 Savaşı İçin Söylediği Kıt'alı Murgul Destanı	63
3.4. Şavşatlı Didârî'nin Yine Aynı Savaş İçin Yazdığı Destandan Parçalar	65
3.5. Şavşatlı Muhammet'in " <i>Kütük Destanı</i> "	67
3.6. Artvin ve Çevresinin 1918-1920 Arasında İngiliz İşgali	

Altında Bulunduğu Sıralarda Ardanuçlu Âşık Efkârî'nin Söylemiş Olduğu Bir Ağıt	70
3. 7. Yusufelili Azmî'nin 1914-1918 Savaşı Muhacirliğini Anlatan, Aslı 40 Kıt'alı Destandan Birkaç Dörtlük	71
3.8. Efkârî ile Azmî'nin Karşılaşması	73
SONUÇ	76
BİBLİYOGRAFYA (Çevremiz Folkloru Üstüne Bazı Yayınlar)	77
1. Kitaplar	77
2. Dergilerde Çıkan Makaleler	78
3. Kaynak Kitaplara Ek	79
4. Folklorla İlgili Basılacak Kitaplardan	80
5. Adil Özder'in Şahver Karasüleymanoğlu'na " <i>Artvin Folkloru I</i> " Adlı Kitabı ve Artvin Çalışmalarını Atlattığı Mektubu	81

HAZIRLAYANIN ÖN SÖZÜ

Mustafa Âdil Özder, yapmış olduğu çalışmalarla Artvin folklor ve edebiyatına en fazla katkısı olan önemli şahsiyetlerden biridir. Kendisi de bir halk şairi olan Özder, 1930'da Azmî mahlasıyla halk şiirleri yazmaya başlamıştır.

İlk eserlerini de Âşık edebiyatı üzerinde veren şair, aynı zamanda dönemin önemli âşıklarıyla da birçok âşık karşılaşması yapmıştır. Yaşadığı dönemin imkânsızlıklarına rağmen at sırtında köyleri dolaşarak derlemelerde bulunmuş ve geçmişteki kültürü günümüze kadar taşımasını bilmiştir.

Yapmış olduğu derlemelerin birçoğu Türk Folklor Araştırmaları, Çoruh, Doğuş, Halk, Bizim Çoruh, Artvin'in Sesi, Hür Çoruh, Şavşat Postası, Turizm Dünyası, Kars Eli, Haber, Yeşil Artvin, Çıra, Sesimiz, Yeşil Çoruh, Ulus Ekspres... gibi çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Biyografisi Meydan Larousse ansiklopedisine alınan Özder'in ölümünden sonra kitapları ve arşivi Artvin Kütüphanesine bağışlanmıştır. Bunun yanında Özder'in yaşadığı dönemde yayına hazır hale getirdiği birçok eseri vardır. Bunların birçoğu Kültür Bakanlığı arşivlerinde beklemektedir. Bu nadide eserlerin de bir an önce bilim dünyasına sunulması zaruridir.

Kültür bakanlığı arşivlerinde bekletilen birçok eserin bazıları şunlardır:

-Yusufelili Âşık Huzurî (Hayatı ve heceli şiirleri, 250 daktilo sayfası)

-Âşık Huzûrî'nin Aruzlu Eserleri (200 daktilo sayfası)

-Artvin Folkloru-II (Gelenek ve görenekleri içeren 150 daktilo sayfası)

-Artvin Folkloru-III (Halk edebiyatı ürünlerini içeren 180 sayfa)

-Artvinli Şairler (121 halk şairinin hayat ve eserlerini içeren iki cilt halinde 800 sayfalık inceleme ve derleme)

-Yusufelili Ali Fahri Karabulut (Hayatı ve şiirleri, 134 sayfa).

1965 yılında Bursa Emek Basımevi tarafından basılan *“Doğu İllerimizde Âşık Karşılaşmaları I. Kitap”* adlı eserini *“Türk halkını ve onun kültürünü sevenlere”* armağan etmiştir. Halk kültürü açısından çok ehemmiyetli olan

bu çalışma üzerinden birçok araştırmacının faydalanabileceği düşüncesiyle “hiçbir karşılık beklemeden” ve sadece “hazırlayan” bir kişi olarak çalışmak be bilim dünyasına tanıtmak görevini üstlendim. Bu çalışmayla, hayatını halk bilimi çalışmalarına adayan Mustafa Âdil Özder’in değeri daha fazla bilinecektir.

Hazırlamış olduğumuz bu kitap, 1970 yılında Ay Matbaası tarafından bastırılmış, Folklor meraklısı Artvinli aydınlara ve öğrencilere kılavuz niteliğindedir.

Çalışmamız üç bölüm halinde ele alınmıştır. Birinci bölümde “*Folklorun tanımı yapılmakla birlikte, Folklorun konularına giren bölümleri Artvin’de yapılan derlemelerle birlikte izah edilmiştir. Artvin ilinin kendine has festivalleri anlatılmıştır. Halk edebiyatı konularına giren; efsane, menkıbe, ortaoyunu, deyim atasözleri ve yerli ağızlardan örnekler*” verilmiştir. Yine aynı bölümde “*Köroğlu*” ile ilgili olarak geniş açıklamalarda bulunulmuştur.

İkinci bölüm Artvin ilinde yetişmiş “*Halk şairleri-Âşıklar*”dan oluşmaktadır. Burada da Mustafa Âdil Özder, bölge ile ilgili olarak geniş bir bibliyografya sunmuştur.

Üçüncü bölüm ise âşıkların deyişlerinden örneklerle tamamlanmıştır.

Bu eserin yayınlanmasında büyük emeği geçen Yusufeli Belediye Başkanı Sayın Eyüp Aytekin’e teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Yrd. Doç. Dr. Sedat BAHADIR
Artvin Çoruh Üniversitesi-2017

MUSTAFA ÂDİL ÖZDER'İN SUNUMU

Artvinli meslektaşlar, hemşeriler ve öğrenci durumunda olan gençlerimiz, ara sıra benden çevremiz folklorunun neler olabileceğini sorarlar. Kimi, *“Folklorumuzun hangi konuları daha önemlidir?”* der. Duyulan bir ihtiyacın, içten bir isteğin belirtileri olan bu hoş davranışlar, beni-deneme niteliğinde de olsa-bu konuda şimdilik ufak bir kılavuz-kitap hazırlamaya yöneltmiş oldu.

İlkokuldan üst derecelerdeki öğrenim kurumlarımıza kadar folklorla karşı ilgi gösterilmesi, konularının ders kitaplarında görünür olması Millî kültürümüz adına övünülecek bir olaydır. Artvin folkloruna bu açıdan bakınca, bu ufak kitabın öğrencilerimize de yarayabileceğini düşündüm. Konuların elden geldiği kadar seçik bir deyimle ele alınmış olması bu nedenledir.

Milletin tanımı yapılırken sıralanan öge (unsurlar) arasında yer alan Millî kültür kavramının folklorumuz olduğu apaçık bir gerçektir. Ortak kültürümüzün temel taşı olan Türk Folklorunun millet yapısındaki temel öğelerini, türlü önemli etkenlerini sıralamaya kitabımın sayfaları yetmeyecektir. Ben bu izahlar dışında sizlere çevremiz folklorunun ancak ana konularına ilişkin çizgilerini birkaç sayfa ile sunabiliyorum. Bu sayfalar okuyuculara, özellikle folklor araştırmalarını kendilerine tatlı bir uğraşı edinen meraklı aydınlarımıza yardımcı olabilirse ne mutlu.

Artvin folklorunun daha geniş verileriyle tanıtılması gereği günümüzün kültür ihtiyaçlarından biridir. Yıllar boyu emek isteyen bu iş üzerindeki çabalarımız ve aydın arkadaşlarımın yardım ve ilgilerini özel arşivime bir hayli bilgi biriktirmiştir. Çevrelerimizle ilgili masal, efsane, menkıbe, türkü, mani, atasözü, yerli deyim ve buna benzer anonim halk edebiyatına değgin folklor ürünlerini kapsayan örnekler bir kitap halinde basılmak üzere sıra beklemektedir. Ayrıca gelenek, görenek ve türlü inanmalara ilişkin

ürünlerimiz var. Bunlar her çevreden yeteri kadar tespit edilememiştir. Böyle olmakla birlikte elimizdeki örnekler ufak bir kitap olabilir.

Folklorun bir başka bölümü demek olan “*Âşık edebiyatı*” dalında çevremizde yetişen âşıkların ve halk ozanlarının hayat hikâyeleriyle bulunabilen eserleri de yayıma hazır durumdadır.

Üç ayrı bölümde kısaca açıkladığım bu konuların genişletilip örneklerinin çoğaltılması elimizdedir. Bunun yolu da elbirliğiyle metotlu çalışmadır. Topladıkları folklor ürünlerini kişisel olarak yayınlamak istemeyen arkadaşlarımızın bu bakımdan, elimizdeki maddelere katkıda bulunarak bana yardımcı olmalarına ummaktayım. Çünkü folklorumuz şahsımızın değil hepimizin malıdır. Bu yoldaki çalışmalar asla kazanç sağlama amacıyla değil, kültürümüze hizmet için yapılmış kabul edilince amaca varmak kolaylaşacaktır. Saygılarımla.

Ankara 23 Şubat 1969

Mustafa Âdil Özder

ŞAHVER KARASÜLEYMANOĞLU’NUN SUNUMU

Artvin’de oluşan gelenek, görenek ve diğer folklorik motiflerin salt yörede yaşayanlardan kaynaklandığını söyleyemeyiz. İlimizin göç yolları üzerinde bulunmasının, değişik kavimlerin egemenliğinde kalmasının da, Artvin folklorunun oluşmasında rolü vardır. Geçmişte değişik uygarlıkları yaşayan Artvin’in, farklı kültürlerden etkilenecek, sosyal yaşamını biçimlendirmesi doğaldır.

Kültür, toplumun doğaya egemenliğinin ölçütüdür. Yöre folklorunu gelenek görenek, inanışlar, giyim kuşam beslenme, halk oyunları vb. gibi yaşamla ilgili her tür alışkanlıklar oluşturur. Bu alışkanlıkların bütünü kültürün de temelidir. Farklı kültürlerin özümserenek geliştirilmesi Artvin folklorunu zenginleştirmiştir. Artvin’in kültürel dokusunu olumlu yönde geliştirmiştir.

Yöremiz folkloru üzerine yeterli sayıda yazılı kaynak olduğunuzu söylemeyiz. Ancak, son yıllarda Artvin folkloruyla ilgili bilimsel çalışmaların da olacağı konusunda umudumuzu korumaktayız. Bu konudaki çalışmalar, gönüllülük kapsamında kalmamalı, akademik yöntemlerle geliştirilmelidir.

Artvin folkloruyla ilgili en kapsamlı çalışmayı yapanların başında Mustafa Âdil Özder gelir. O, hem folklor araştırmalarına gönül vermiş hem de gençlere öncü ve de örnek olmuştur. Aradan yıllar geçmesine, ulaşım ve teknik olanakların gelişmesine karşın, onun yerini dolduracak araştırmacılarımız ne yazık ki yoktur. Bu alandaki araştırmalar, Mustafa Âdil Özder’inki gibi bütünlük kazanamamıştır. Yine de, değişik kişilerin bu konuda yaptıkları araştırmalar bizi umutlandırmaktadır.

Yusufeli Belediyesinin, Mustafa Âdil Özder adına müze açıp tüm kaynaklarını bir yerde toplamaya çalışması övgüye değer bir girişimdir. Kamusal kurumlarımız ile Artvin sivil toplum örgütlerimizin de, kendi çaplarında benzer girişimlerde bulunması gerekir. İlimizin sahil kesimi ile iç kesimlerdeki sosyal yaşam farklılıklarında belirlenmesi için folklor çalışmaları belli bir proje kapsamında ele alınmalıdır. Çünkü bazı ilçelerimizde yoğun derlemeler yapıldığı halde bazı ilçelerimizde bu tür çalışmalar yetersiz kalmaktadır.

Elinizdeki kitapçıkta Mustafa Âdil Özder, ana başlıklar halinde folklorun kapsamına giren konulara değinmiş, elbirliği ile bu işin içinden çıkılabileceğini vurgulamıştır. Hoşgörü kültürünün ve bir arada yaşama olgusunun en güzel örneklerini veren Artvin halkı, araştırmalarla, kitap, dergi ve gazetelerle, geleneklerini koruma eğilimiyle folkloru da içine alan kültürünü daha da geliştirecektir.

Şahver KARASÜLEYMANOĞLU

Ankara, 2017

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. FOLKLOR NEDİR?

Folklor sözü, İngilizceden dilimize geçmiş bir deyimdir. Folklor=halk; lore=bilgi, bilim demektir. Bizim dilimizde “*Halk Bilgisi*” demek olur.

Günümüzde bazı kimseler folkloru sadece türkü, saz ve oyun sanıyor. Oysa folklor, geniş anlamli ve birçok bölümlere-dallara ayrılmış bir bilimdir. Folklorun başlıca konularını aşağıda sıralayacağız. Bu konulardan folklor biliminin nelerle uğraştığını, konuların neler olduğunu daha kolay anlamış olacaksınız.

Türk folkloru çok eski ve zengin bir kaynağa dayanır. Kitaba dayanan dinler daha ortada yokken Orta Asya’da yaşayan Türkler Şaman dininde idiler. Onlar tabiat varlıklarını Tanrı olarak bilir, bir takım iyi ve kötü ruhlara da inanırlardı. Bu Şaman Türklerin türlü inanma, gelenek ve görenekleri bize kadar gelmiştir. Bu konuda bir örnek verelim: Ardanuç köylerinde yaşayan bir “*Rom Rom Ana*” inanması vardır. İşte bun inanç Altaylı Şaman Türklerin “*Ak-Ana*” diye adlandırdığı iyilikçi ve yardımcı bir “*ruh*”un tıpkısıdır.

Ne var ki, biz folklorumuza gereken önemi vermemişizdir. Avrupalılar, Amerikalılar kendi folklorlarını bundan yüzyıl önceleri önemsemiş, kaynaklarını, konularını araştırıp toplamıştır. Onlar hala da bu konu üstünde durmaktadır. Bizde ise folklorumuza verilen önem pek eski sayılmaz.

Eski aydınlarımız, folklorumuzun ürünlerini küçümsemiş, gülünç, saçma şeyler saymış, önem verip üzerinde durmamışlar. Son yıllarda ise dünya uluslarının folklor konusunda gösterdikleri çaba

karşısında Türk folklorunu da önem verilmeye başlandı. Günümüzde sırf folklor konularını yazan kitaplar, dergiler basılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı da konuyu ele alarak 1966 yılının yazında bir Milli Folklor Enstitüsü kurmuştur. Bu enstitü Türk Folklorunu araştırma, derleme, yayma ve tanıtmaya işinde çalışır.

1.2. FOLKLORUMUZUN BAŞLICA KONULARI

Folklorun konuları önce ikiye ayrılır. Bunlardan biri; Halkın türlü inanma, alışkanlık (adetler), gelenek ve düşüncelerinin ürünleridir. Düşünce ve bilgi ile ilgili oldukları için bunlara hep birden “*manevî folklor*” denilir. Evlenme, düğün, doğum, ölüm, cin, peri, dinsel inançlar ve şifahi halk edebiyatı denilen türlü deyişler gibi...

Folklorun “*Etnografya*” denilen bir bölümü daha vardır ki, bu da eşya ile ilgilidir. Giyim-kuşam, halk sanatları ve el işleri, ev-bark, çift-çubuk, yeme-içme... gibi. Bunlar maddeye, eşyaya ilişkin halk bilgilerini içerisine aldığı için “*maddî folkloru*”u meydana getiriler. Örneğin; ev eşyası, yemekler, elbiseler, cicim, kilim, çift-çubuk araçlarının yapılışı, biçimleri ve adları gibi. Bunlar üstüne olan gelenekler, inanmalar, töreler ise manevî folklor ürünü sayılır.

Şimdi her iki türlü folklor konularının başlıcalarını aşağıdaki bölümlerde görelim.

1.2.1. Halk Edebiyatı

Türkü, mani, ağıt, ninni, tekerleme, masal, efsane, rivayet, (yer adlarının doğuş hikâyeleri gibi), menkıbe (dağ başı evliyalrı ve türbeler üstüne olan söylentiler gibi), dilek (dualar), ilenç (beddua), küfür, öğmece, atasözleri, isimsiz destanlar ve deyişler, ilkten kimin

söylediği bilinmeyen sazlı ve deyişli hikâyeler, halk ağızı kelimeler (deyimler), kafiyeli sözler, kısa fıkralar (İncili Çavuş, Nasreddin Hoca gibi).

Bütün bu ürünlerin kimler tarafından meydana konulduğu bilinmez. Bunun için bu edebiyatın adına “*isimsiz-anonim halk edebiyatı*” denilir. Saz şairlerinin söyledikleri ve adlarını bildirdikleri türlü deyişler ise “*Âşık edebiyatı*” bölümüne girer.

1.2.2. Âşık Edebiyatı

Saz şairlerinin halk hikâyeleri, deyişleri ve karşılaşmaları.

1.2.3. Halk Eğlenceleri

Halk oyunları (horonlar, barlar), sazlar ve havalar, seyirlik halk orta oyunları, yüzük oyunları, türlü eğlenceler (Artvin’de Kafkasör düzlüğünde her yıl Haziran ayında tekrarlanan boğa güreşleri) geleneksel eğlencelerin bir örneğidir.

1.2.4. Halk Sporları

Güreř, pehlivanlık hikâyeleri, cirit oyunları, tokmak atma yarışları...

1.2.5. Doğum, Çocuk ve Ölüm

Çocuđa kalma veya kalmama inanmaları, lohusalık, al basması, çocuklar üstüne türlü gelenekler ve inanmalar (nazar, cin çalması ve buna benzer), çocuk oyunları, çocuk oyuncakları. Ölüm ve bununla ilgili inanmalar, gelenekler.

1.2.6. Türlü Gelenek, Görenek ve İnanmalardan Bazıları

Gelenek, eski çağalardan beri halk arasında yerleşmiş atalardan torunlara geçmiş her türlü özel alışkanlıklardır.

Görenek, topluluk içinde öteden beri uyula gelmiş adetler, törelerdir.

Gelenek ve görenekler, bir ulusun meydana gelmesinde büyük önem taşır.

Cin, peri inanmaları ve bunlara ilişkin söylentiler; halk takvimi: aylar, günler, mevsimler, bahar törenleri, Hızır İlyas, uğurlu uğursuz sayılan günler, ayların ve günlerin yerli adları, yılbaşı eğlenceleri, deve oynatmaları, yılbaşı gecelerinde sıra gezme, alan-talan eğlenceleri... gibi.

Çiftçilik, yaylacılık gelenekleri ve bunlara ilişkin inanmalar, yağmursuzluk, yağmur duası, süpürge gelin (godu gelin) dolaştırıp yağmur isteme, hayvanlar üstüne olan inanmalar (kuş ve hayvan seslerinin insanları yenmesi).

Evlenme, düğünler (kız isteme, nişan, nikâh ve düğünlerdeki türlü gelenek ve inanmalar).

Boğa gölleri, kız gölleri, dağ başı evliyaları. Bunlar üstüne olan inanmalar ve söylentiler.

1.2.7. Halk Hekimliği

Türlü insan hastalıkları ve adları. İyileştirme için neler yapılır, hangi yerli ilaçlar kullanılır, bu ilaçların terkipleri nelerdir? Hastalıklar üzerine olan inanmalar.

1.2.8. Halk Baytarlığı

Türlü hayvan hastalıkları, adları, iyileştirme de neler yapılıyor. Hayvanları yabanilerden koruma çareleri (kurtağzı bağlama inanmalara girer).

1.2.9. Çift-Çubuk ve Yaylacılık

Çift sürme gelenekleri, çift-çubuk takımları ve bunların adları, güzlük, yazlık ve dondurma ekimleri.

Yaylaya çıkma ve pancarcı törenleri. Yaylacıların kullandığı kap-kacak ve takımlar. Yaylacılık inanmaları.

Çevremizde “şaşort” denilen yaylacı ninelerin yaptığı ağartılar (lor, peynir, yağ, kaymak). Yaylacı ninelere inek sahiplerinin götördükleri armağanlar.

Ahır, merak, karaban (samanlık), kaldavar (gölgeli harman).

1.2.10. Giyim-Kuşam

Türlü giyim eşyaları nelerdir, adları, yapıları. Günlük giyimler. Bayram ve düğün elbiseleri. Kadınların süs eşyaları. Gelin giyimleri ve eşyaları.

1.2.11. Halk Sanatları

Türlü el işlemleri. Eski yerli el tezgâhlarında (bunların yerli adı “kuy”dur). Dokunan cicim, kilim, şal, peştamal, başörtüsü, çar-e-hram... Tezgâhlardaki kısımlar ve takımların adları.

Para keseleri dokumak için kullanılan “kıda” adlı ufacık el tezgâhları, bunun takımları, keselerin türleri, nakışlarının şekli ve isimleri. File şeklinde dokunan bu uzun para keselerine, balık ağı örgüsünü andırdığı için, “tor kese” denilir. Son yıllarda “kıda” ve keselere Yusufeli’nin Erkinis bucağında rastlanırdı. “Kıda”larda yerli ipek ipliğinden ve yine tor kese örgüsü ile kadın “bel-bağı,” “bel kuşağı”larda örülürdü.

1.2.12. Ev-Bark

Çevremizin eski ev tipleri ("*karnaguş*", "*karanguş*" evler), bu evlerin bölümleri: Tandırlık, ocaklık, musandıra, yüklük (yataklık), sahanlık vb. Ev eşyasının adları, kullanma yerleri, yapılış malzemeleri. Yemekler, yemek türleri ve adları, yapıları, kullanılan besinler.

Yapılarda kullanılan yapım gereçleri, taş ve ağaç kısımların adları: kont, koşat, mertek, yüzleme duvarı, çenge (çene) duvarı, örtme, çatma kadama (çatı bağı), hatıl, him vb.

1.2.13. Bağ, Bahçe ve Meyvecilik

Çoruh boyundaki köylerimizde ve öteki ilçelerin "*sevahil*" denilen iklimce bağ-bahçe yetiştirmeye elverişli köylerinde eskiden beri meyvecilik önem kazanmıştır.

Burada, özellikle eski üzüm bağlarında şıra, şarap, pekmez, hazırlamak için üzüm süzme yerlerine ilişkin folklor konularına kısaca işaret etmek istiyorum.

Sonbahar bağbozumuna yerli ağızla "*kavus*" denilir. Eskiden daha çok üzüm yetiştirildiği için bu kavuslarda üzüm süzmek için bağların bazı yerlerinde "*hinzen*" adı verilen taştan oyulmuş büyük "*kürün*"ler (yalak) vardı. Bu hinzenler günümüzde kökleri kesilmiş eski bağlıklarda kimi toprak yüzünde görüldüğü gibi çoğu kere de toprak altından çıkmaktadır. Hinzenlerin tıpkısıyla Erzincan'ın Kemaliye (Eğin) ilçesinde de yaşadığını öğrenmiş bulunuyoruz.

Yusufeli'nin Çoruh boyu köylerinden Avcılı (Kisporot)'da "*kâvus*" yapılırken "*Hinzen yapacağız.*" diye köylünün hazırlıklarda bulunduğunu ve bu geleneğin günümüzde yaşadığını da tespit ettik.

Şu var ki, oyma taş kürünler yerine son yüzyılda ağaçtan oyma süzme “*kürün*”leri kullanıldığı görülüyor.

Hinzenlerin yerlerini ayrıca birkaç köyde de öğrenmiş bulunuyoruz. Yine Yusufeli-Erkinis (Demirkent) köyünde bir bağlık yerin adı Hinzenler’dir. Ardanuç’un Bağlıca ve Aşağı Irmaklar köylerinde eski hinzenler görülmektedir. Şavşat-Ziyaret köyünün bir mevkiinde de hinzen vardır. Birkaç metre boyunda bir metre kadar derinliğinde yosunlaşmış bir taş kürün oradadır. O yerde yetişmiş kiraz ağaçlarına köylüler hinzen kirazları adını vermişlerdir. Hinzenlerden ikisi de yine Şavşat’ın Ankliya (Dalkırmaz) köyünde Nafiz Demir tarafından toprak altından çıkarılmıştır. Bunlar saklanmaktadır.

Üzüm şırası süzülürken kullanılan özel yerli araçlar birer etnografya ürünüdür. Küründe ezilen üzümü baskıya almak için ağaç küskü, asma kayışı, ağırlık verme için asılan yandan delinmiş büyük taş vb. araçlar, yapıışları, kullanıldıkları yerler, adları tespit edilip mümkünse resimleri çizilmelidir.

Üzüm ve dut şırasından yapılan kışlık kuru meyvelerin yapıışları, adları, bunları daha nelerin katılıp yapıldığı öğrenilip tespit edilmeli (pestil, kesme, köme “*cevizli sucuk*”, cevizli lokum, keş vb.)

Yukarıda özetle verdiğimiz örnekler çevre folklorunun bütün konuları mıdır? Diyeceksiniz. Hayır. Bunlar halkbiliminin ana öğeleri olabilir. Derinliğine araştırdıkça daha nice ilginç verilerle karşılaşacağımızı burada tekrar söylemek yerinde olur.

O halde daha neler olabilir? Sorusunu önce kendimize yöneltelim. Sonra halkın süre gelmiş yaşantısı içinde, onun kendine göre neleri

“bilgi” edindiğini düşünelim de göz önüne gelebilen gelenek-görenek öğelerini özetlemeye çalışalım

1.3. DAHA NELER VAR?

İlkbaharla ağaçlar çiçeklenir, bağ-bahçe, tarla-çayır yeşermeye başlar. Bunun zevki ile gönüllerimiz bir türlü ferahlığa kavuşur.

“Yaz başlangıcıdır” der, “gündönümü” dediğimiz 22 Haziran’da malımızı, davarımızı yaylaya çıkarırız. Bizde onlarla birlikte, komşu toplulukları içinde yaylalara çıkar lale, sümbül, dağ pancarı toplarız; “Pancarcı Şenlikleri” yaparız.

Ayva ağaçları çiçekleri, fasulye ekimi zamanı gelmiştir deriz.

Yağmur ve kar yağışlarına, şekil ve hızına göre isimler verir, havanın durumunu ayrı ayrı isimlerle belirtiriz.

İlkbahardaki sayılı fırtınaları günü gününe hesaplar, bunlara yerli deyimimizle “harç-borç” adı veririz. Bostan meyvesi tohumlarını ekerken bunların “harç-borç altında kalması”ndaki yararları da görenek olarak bilir, ona göre davranırız.

Günlere, aylara kendimize göre adlar verir, bununla bir “halk takvimi” düzenlemiş oluruz.

Kuşlar öter; kuzular, oğlaklar meler; bunların sesleriyle insanları yendiğine inanır, yenilmemek için bir dizi tedbirlere başvururuz. Ötücü kuşların çoğuna seslerindeki özelliğe göre ad takarız.

Samanlığa “merek”; raf’a “terek,” aklı düzgün işlenmeyen kimselere “seyrek” gibi isimler vermişizdir.

Amcaya, “emmi”; halaya, “bibi”; teyzeye “hala”; büyük kardeşe, “dada” ve ablamıza da “aba” deriz.

Yazın, kuzeydoğudan esen yele “*duman yeli*” demiş, bunun ekinlere, otlaklara, yaylalarda sütlerin bol kaymak yapmasına yaradığını deneyip öğrenmişizdir.

Bol güneş alan yerlere çevremizde “*güney*,” az güneş gören kesimlere “*kuzey*” adı verilmiştir.

Rumi 7 (Efrenci 20) Mayıs gününü (Şamanlıktan kalma bir gelenek olarak) “*Bahar Bayramı*” adı ile kutlarız. Çoruh ırmağının coşkunluk çağı olan bu günlerde, onun bulanık sularında yıkanmayı sağlığımız için şifalı ve uğurlu sayarız bu töre ile türlü dağ başlarında eriyen karların sürükleyip Çoruh’a karıştırdığı topraklı, yaprak-bitki çürüntülü suların sağlık getirdiğine inanırız.

Eski Türklerden kalma olan “*sihirli taş ile yağmur yağdırma*” geleneğine uyarak, kuraklık sırasında taşlara okuyup suya atar, “*çömçe gelin*” (godu, süpürge gelin) gezdirir yağmur bekleriz.

Beğendiğimiz, öğümlü insanlara güzel isimler (lakaplar) yakıştırır, töre dışı davrananlara kötü ve gülünç adlar takarız. Bu yakıştırmalarda üstün bir zekâ inceliği vardır. Beslediğimiz hayvanlara, yetiştirdiğimiz ağaçlara verdiğimiz özel adlar da bu ince duyuların ürünüdür.

İneğimiz buzağı yapacak diye, yaklaşan doğum gününü gözetir, dünyaya gelen ıslak fakat güzel bakışlı uzun kirpikli yavruyu zevkle kucaklar ocak başına getiririz.

Sağın (sağmal) hayvanların, bebeklerin, göze gelen daha başka şeylerimizin “*nazar*” aldığına inanır, korunmak için “*nazarlık*”lar takarız.

Yılbaşları kutlamalarında yapma develer gezdirip kapı önlerinde oynatıp, “*alan-palan*” (saya) gezmeleri yaparız. Yılbaşı gecelerinde “*koncolos, portolos*” adlı (hayal edilen) yaratıkların evlerimize girip su ve yemek kaplarını kirleteceklerine inanır; kapıları kapatır, ya da yüzükoyun dikeriz.

Kışın en soğuk günleri olan “*erbain*” (kırk) günlerinde ayıların inlerinde “*çile*”ye (kış uykusu) girip bu sürece tabanını yalamakla vakit geçirdiğini, kırk günün bitiminde inden çıkıp dere sularında yılandığını bilir; o günü inceden inceye hesaplarız. Köylüler bu günü bildikleri için, ayı suya dalmadan önce, o gecenin sabahının şafağında açıktan gelen içme ve temizlik sularını kaplarına doldururlar.¹

Çaresi (eskilerce) bulunmayan hastalıkların iyileştirilmesi için evliyadan, yatırdan, nüşadan, ağaçtan, adak yerinden, dağ başından medet umar; rüyalar yorumlar, fallara inanırız, Korkunç yaratıklar, cinler, periler, iyilikçi ruhlar düşünürüz.

Çocuk yaşta oyunlar öğrenir, çavdar sapı, söğüt dalı ve kabak yaprağı sapından “*dilli*” (düdük)ler yapar, öttürür, müzik zevkine doğru yol alırız.

Genç kızlarımız tezgâhlarında çiçekli nakışlı dokumalar ellerinde oylar, keseler yapıp zevklenirler.

Erkeklerimiz ilk delikanlılık çağına girerken mahalle ahabları edinir. Bunlarla uzun kış gecelerinde mahalle “konak” (oda)’larında

¹ Yusufelili Âşık Muhibbî (1823-1863), Âşık İdrâkî ile yaptığı karşılaşmanın sonunda hasmını taşlarken, onu ayıya benzetmek ister. Ve:

“*Erbain 'de bekler çile,
Hep yalar taban İdrâkî*” der.

birlikte oturup “*herfene*”ler yapar, âşıklardan sazlı hikâyeler dinlerler. Yaşlı erkekler de kendi yarenleriyle ayrı konaklarda toplanıp sohbet ederler.

Delikanlılarımız, geleneksel sporlara gönül vererek güreşir, at biner, cirit atar, tokmak savurur, koşular, atlamalar yapar.

Köy kadınlarımız kışın uzun gecelerinde özene düzene eğirdikleri yerli yün ipliklerini yumaklayıp ilkbaharda tezgâhlara alırlar. Yazın orak sallayan bu sihirli eller, kışın ve baharın, sanatın zevkine adanmış olur.

Yazın, ekin ve ot hasadında bütün eller işe girer; ekin, ot biçer; harman sürer çayırdaki tırpan vurur, “*ot horom*”lar. Bütün bu işlerin her birinin töresi, görenek ve geleneği, isimleri vardır.

Komşu bir aile ocağından duyulan acılı bir habere köyce üzüldür, sevinçli bir habere yine köyce seviniriz. Toplum içinde duygularımız ortaktır.²

Evimize gelen bir kimse yabancı da olsa, saklar, konuk eder, ağırlarız. Bu konukseverlik bizim en eski ve güzel bir geleneğimizdir.

Köylerimizde yetişen halk çalgısı sanatçıları, tulum, davul, zurna çalma ustalığını kuşaktan kuşağa aktarma çabası gösterir. Güreşler, eğlenceler, düğünler, yayla şenlikleri, askere gidenleri uğurlama, dönenleri karşılama hep bu çalgılarla yapılır.

² Köylerimizde ölü çıkan eve eli boş gidilmez. Başsağılığına gidilirken yakın komşu ise yemekli sofraya gönderir. Uzak yerden gelen bir başsağılıkçı ise ya bir tepsi katmer, bişi, ya da büyük bir poğaçaya ekmek götürür. Çevremizde bu yiyecekleri “*acı ekmek*” deniliyor. Ne güzel bir isim...

Kerem, Âşık Garip, Şah İsmail vb. hikâyeleri okur, edebi zevkimizi doyurmuş oluruz.

Halk-saz şairlerimiz, bizi sevindiren ya da üzen olayları hepimizin duygularına dilmaçlık ederek değişleriyle dile getirirler. Kara günleri, savaşlardaki zafer veya yenilgileri, göçleri anlatan destanlar bu olaylardan yansıyan birer örnek duyu ifadesidir.

Buraya kadar olan açıklama ve örneklerden sonra, artık folklorun kısaca tanımını yapabiliriz ve şöyle deriz:

Folklor, halkın duygu, ifade, gelenek, görenek ve inançlarını, işini-gücünü, eşyasını; daha kısası, halkın her şeyini inceleyen bir bilimdir.

Öyleyse tekrar belirtelim ki: Müzik, oyun, efsane, masal ve benzeri ürünler, folklor değil, bunlar folklorun unsurları, verileridir.

1.4. BAŞKA AÇIKLAMALAR VE ÖRNEKLER

1.4.1. Boğa ve Kız Gölleri

Şavşat'ta Arsiyan yaylalarındaki düzlük ve çukurluklarda içinde alabalıklar yaşayan göller var. Bu göllerden birinin adı "*Boğa gölü*," bir başkasının ki de "*Kız gölü*"dür.

Aynı ilçemizin Yanıklı köyünde Goga adlı mahalledeki gölün adı da "*Kız gölü*"dür. Bu göle eskiden kızları atıp kurban ettikleri söylenir ve inanılır.

Yine Şavşat'ın Meşeli köyündeki Karagöl'de kızlar yaşadığına inanılır. İnanca göre kızlar günün ıssız zamanlarında gölden çıkar, güneşlenir, saçlarını tararlarmış.

Yusufeli'nin Kılıçkaya (Ersis) bucağında Hargiver Dağı dibindeki düzlüklerde de boğa gölleri adını alan göller vardır.

Boğa göllerinde “*su boğaları*” veya “*su aygırları*” adı verilen hayvanlar yaşadığına inanılıyor. Söylentilere göre, sabah erkenden bu göllerde aynı yaratıklar görülürmüş.

Yine Yusufeli'nin Hevek köyleri kesimindeki göllerin kutluluğuna inanılır. Aynı çevrede Pert-Eğrek ile Givnar köyleri arkasındaki dağdan çıkan kaynak suyuna “*Güngörmez su*” adı verilmiştir. İnanca göre bu su, güneş batınca gürül gürül akmaya başlar, gece boyunca akar. Sabah olup güneş doğmaya başlayınca kendiliğinden kesilir.

Yukarıda değindiğimiz gibi, boğa göllerinde kimi de “*su aygırları*” (erkek atlar) yaşadığına inanılır. Köroğlu'nun kır atının bir göl aygırından türediğine ilişkin inanmalar da vardır.

Göl boğası ile ilgili bir söylenti (efsane), Şavşat ilçesine komşu Posof'ta yaşamaktadır. Oradaki efsane şudur:

Posof kasabası karşısında ormanlar içinde uçurumlu, yamaç ve yarlar vardır. Bu yer önceleri böyle uçurumlu değilmiş. Çobanın biri oralarda yoz malları otlatırken orman içindeki gölden bir boğanın çıktığını görmüş. Göl boğası böğürüp eşinerek çobanın boğalarının birinin üzerine saldırmış. Başlamışlar boğalar güreşmeye. Derken, çobanın pehlivan boğası yenilip meydandan kaçmış. Bu duruma çoban iyice içerlenmiş. Ne yapsın ki göl boğası yine böğürerek çıktığı göle dalıp gözden kaybolmuş.

Çoban, tutmuş demircinin birine içleri boş, uçları sivri bir çift demir boynuz yaptırmış, yenilen boğasının boynuzlarına takmış.

Yine bir gün aynı yerde mallarını otlatırken göl boğası çıkmış gölden yürümüş demir boynuzlu boğa ile tutuşmuşlar. Bu sefer demir boynuzlu boğa boynuzladığı göl boğasını kaçırmış. Kaçarken de arkasından boynuzlamış. Göl boğasının karnı yarılmış, canını kurtarmak için kanlar içinde göle dalmış.

Böyle olmuş, olmuş amma yaralanan göl boğasının kanı gölü kıpkızıl yapmış. Ve o gece kanlı göl kaynayıp taşmış, etrafı yıkmış. Yarlar, uçurumlar da böylece meydana gelmiş.

Halkın temiz su yığınlarına karşı duyduğu kutluluk saygısı bu gibi inanma ve efsanelerin doğmasına yol açmış oluyor. İşte size kısaca aktardığımız bu efsane folklorumuzun güzel bir örneğidir.

1.4.2. Dağbaşı Uluları

Yüksek dağ başları da Şaman Türklerden kalma bir gelenek ve inanç olarak halkımız arasında kutlu sayılır. Çevremizin bazı dağ başlarında adları bilinmeyen ve “*evliya*” denilen ermiş, ulu kişilerin türbeleri (yatırlar) olduğuna inanılır.

Ardanuç’ta Kürdevan Dağı evliyası, Horasan Baba, Ağ Baba, Berda Baba. Yusufeli’de Erkinis-İşhan-Ohur köyleri arasındaki Karğıyel Dağı evliyası, Zor-Öğdem köyleri arasındaki Kudat-kutil Dağı tepesinde yattığına inanılan evliya; Hod (maden) -Zeytincik ve Çağlayan köyleri arasındaki Ziyaret Dağı evliyaları birer örnektir.

Ayrıca Ardanuç’a Camandar Baba türbesi, Erkinis köyünün Bez mahallesinde yüksek bir kaya üstünde yatan bir *adsız ulu* üstüne söylentiler bulunmakta ve ziyaretler yapılmaktadır.

Geçen 1969 yazında Şavşat'taki tetkik gezilerim sırasında öğrendiğime göre³ bu ilçenin ziyaret (Sesli-Avur) köyünde de bir ziyaret yeri vardır. Yüksek bir kaya üzerindeki bu eski mezarın kime ait olduğu bilinmiyor. Yalnız, bu yatır üstüne olan rivayet şu: Burada yatan evliya, Kürdevan yatırındaki zatın kardeşiymiş.

Artvin ilinde 1926'daki köy adları değiştirmesinde köye Ziyaret adının yakıştırılması da bu nedenle olsa gerek.

1.5. EFSANE VE MENKİBE ÖRNEKLERİ

Ardanuç çevresi eski çağlı ve tarihi bir yer olduğu için buradaki eski kale, tapınak ve köy yıkıları üzerinde birçok efsane yaşamaktadır. Bunların başlıcalarını şunlar oluşturmaktadır:

-Ferhat-Şirin efsanesi.

-Anıç, Hazoret, Kürdevan, Opucala (Gökçe) köylerinin batmaları üzerine söylenenler.

-Eski Harhan-Berta yolu üzerindeki “*Kırat-Kır at deresi*” efsanesi.

-Müezzinler köyündeki Tuzluk efsanesi.

-Artvin-Zeytinlik bucağına bağlı okumuşlar (Boselt) köyündeki Şad-berda örenleri ve kalesi üstüne söylenen efsaneler.

-Artvin-Seyitler (Süvet) köyünde “*Sütleri altun yapan kimya otu*” efsanesi (Bu efsane Şad-berda için de söylenmektedir).

³ Bu yatır üstüne olan kısa bilgi aynı köyden olup Şavşat Lisesi öğretmenliğinde bulunan Rasim Yazgan tarafından verilmiştir.

-Karçkal Dağı'nda yalçın kayalara çakılmış kalın demir halkalara Tufan sırasında Hazreti Nuh'un gemisinin bağlandığını yansıtan efsane.

-Şavşat-Tepeköy'ündeki pehlivan efsanesi.

-Ardanuç'ta Kaftanoğlu, Köroğlu, İncili Çavuş efsane ve menkıbeleri.

Bir de bazı kayalar, taşlar üzerine söylenen efsaneler, inanmalar vardır. Ardanuç'taki Gelin-kayalar için söylenenler bunların örneklerinden biridir. Çevrenizde buna benzer efsaneli, inanmalı kayalar varsa öğrenip, yazmak gerekir.

1.5.1. Ardanuç'ta Köroğlu Efsanesi

Türk folklorunda haksızlığa karşı gelen zalimlere haraç kesen, destan kahramanı bir Köroğlu olduğu bilinmektedir. Biz burada Köroğlu'nun yeri-yurdu, kimliği ve çağı üstüne olan türlü söylentileri eleştirmeden vaz geçip, onun Ardanuç folklorundaki izlerini elde ettiğimiz söylentilerle belirtmek istiyoruz.

Destanlaşmış Köroğlu'nun ya da Köroğlulardan birinin Ardanuç ve Şavşat çevreleri folklorunda yaşadığını 1965 yılına kadar olan araştırmalarımızla öğrenmiştim. Ardanuç çevresinde birer kısa rivayet kırıntısından ileri geçemeyen Köroğlu ordugâhı, atanın bağlandığı çayır, atının izleri gibi söylentilere⁴ sonradan bir başkası daha eklenmiş oldu. Geçen 1967 yazında eski Ardanuçlulardan olup İstanbul da oturan yaşlı bir zattan kendi soy kütükleriyle birlikte aile

⁴ Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Sayı 201'deki "Artvin Folklorunun Konuları" başlıklı yazımızın 2'nci maddesi ve sonradan Ankara'da Turizm Dünyası Dergisi, Nisan 1967. sayısına bkz.

gelenek haberi olarak dinlenen son ilginç rivayet Köroğlu'nun yurdu ile ilgilidir.

Şimdi, önce tespit edilen  c kısa s ylentiyi, sonra da İstanbul'da öğrenilen aile gelenek haberini sıra ile izleyelim.

1.5.1.1. Köroğlu'nun Ordug hi: *“Ardanuç'ta eskiden bir kısım Hristiyanlar otururken onlar Köroğlu'na vergi (haraç) vermezlermi . Köroğlu, onları da vergiye ba lamak için Ardanu luları sıkı tırmı . Ardanuç kale beyi korktuğu için Köroğlu ya kırk deve y k  altın vermiş, imiş.*

Üstelik Köroğlu, yalaguz- am ormanlarındaki karanlık-me eden Kürdevan yaylalarına kadar olan yerleri de istemi . Buralarda benim atım otlayacak demiş, bir sene o yerlere atlarını yollayıp otlatmı . O sıra da Hristiyan Ardanuç-Kale beyi atların bir kısmını  aldırtmı , at  obanlarını da kovup oralardan uzakla tırmı . Bundan canı sıkılan Köroğlu, oturduğu G le'den kalkmış kalabalık ordusuyla gelmiş, Ardanuç'u yakıp yıkmı .⁵ Kale beyini de başına çevirmiş, ba ı lamı ”.

“Köroğlu ordusuyla gelirken, havadan uçar gibi ko an atlarının izleri, karanlık-meşe de eski jandarma karakolu binasının yanındaki dere taşlarında kalmış. Ardanuç'u ıslah edip, beyi tekrar haraca ba ladıktan sonra Köroğlu Kutul'a dönmüş. Günümüzde yalaguz- amda kav a ı arasında görülen adı Köroğlu ordug hi pe leri (yıkı) olan yer bundan kalmadır.”⁶

⁵ G le ormanlarında bir kesimin günümüzde Köroğlu adını sakladığını görüyoruz.

⁶ Ardanuç-Cugu köylü merhum Molla Fazlı'dan dinlenen rivayet olup Bekir Hazar'ın tespitidir.

1.5.1.2. Atının İzleri: Bunun üzerine olan söylenti ayrıca Ardanuç-Müezzinler (Meçegil) köylülerince de bilinip şöyle anlatılmaktadır: *“Ardanuç-Karanlıkmeşe’de eski Karakol ile Kutul arasındaki dereye sal kayalar sular akar. Su yatağındaki çukurluklar Köroğlu’nun atının izleridir.”*⁷

1.5.1.3. Atını Bağladığı Çayır: Şavşat’ta dinlediğim söylentiye göre: *“Köroğlu Şavşat’a da uğramıştır. Çiftlik köyünün Şindoban çiftliğine yakın çayırlarından birine kazık çaktırıp atını bağlatmış. Bu yer eskiden beri Köroğlu çayırı adı ile anılmaktadır”*⁸

1.5.1.4. Son Rivayet, Köroğlu Yurdu: Öncekiler gibi yine Ardanuç’la ilgili olarak yerli halk bilimi meraklısı arkadaşım Basalın (Yolüstü) Öğretmen Bekir Hazar’ın tespiti ile yayınlanan Kaftanoğlu menkıbesindeki⁹ verileri de yansıtan *“Köroğlu yurdu”* söylentisi ise yine aynı folklorcu tarafından tespit edilmiş oluyor.

Şimdi İstanbul’da öğretmen bulunan Sayın Hazar, Bu rivayeti de eklemem için bana yolladığı 10 Ağustos 1967 günü mektubunda tespitlerini şöyle sıralıyor:

“... Geçen Şubat tatilinde Sarıyer’e gitmiştim. Orada annemin teyzesi oğlu var, Ahıskalıdır. Ardanuç’a oradan gelmişler, sonra da İstanbul’a göçmüşler. Bu zatın 85 yaşlarında bir amcazadesi var Rıza Efendi. Eski yerli bilgilere karşı olan merakımı bilen teyzem oğlu beni Rıza Efendi’ye götürdü. Ondan bazı bilgiler derledim, şimdi onların özetini veriyorum: Rıza Efendi’nin elinde o zamanın mürekkebiyle

⁷ Müezzinler köyünden Öğretmen Bekir Altıntaş’ın bana Bursa’da anlattığı.

⁸ Şavşatlı saz ve hikâye ustası Âşık İskender Sancar üstada 1945’te dinlediklerim.

⁹ Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, C. 10, Sayı 201, 1066 (Artvin özel sayısı).

yazılmış bir şecere (aile soy kütüğü) var. Donuk bir kâğıdın yedi yaprağına yazılı Şereceyi Rıza Efendi'nin dedelerinden durak tutmuş. Efendi bu konuda bana şunları anlattı: Bize Tepe Göz oğulları derler. Taşkurum'da oturmuşuz. Sonra en büyük dedemiz Muhan, Kazak'a gelip orada yerleşmiş. Kardeşi Artuk, Demürkapu'ya gitmiş. Bu dede o sırada Yahudi mezhebindeymiş sonrada Ermeni (Gregoryen) mezhebine girmişler. Ama hep de Türkçe konuşturlarmış. Şecerenin bir örneği Ermeni yazısı ile Türkçe dille yazılıymış. O nüshayı Rıza Efendi'nin babasından İstanbullu bir Ermeni, satın almış. Ermeni (Gregoryen) mezhebine giren ve Artuk Muhanyan adıyla anılan dede bir süre sonra İslamı kabul etmiş. Müslüman olunca Ahıska Valisi,¹⁰ Artuk'u Ardanuç'a göndermiş. Ardanuç o sıralarda ıssızmış. Artuk yanına aldığı kırk kişiyle¹¹ Ardanuç'a gelmiş. Erkiş'ten¹² de kırk kız getirmiş, bu kırk delikanlı ile evlendirmiş. Bu evlenenlerin her birini bir yere yerleştirmiş, böylece Ardanuç'ta kırk Türk köyü meydana gelmiş.”

“Sözü edilen şecereyi gelince baba ve oğulları sıra ile şöyle yazılıdır. Durak, onun oğlu Hacı Bahşı, onun oğlu Arık Çavuş, oğlu Derviş Ağa, oğlu Süfyan Molla, oğlu Mahmut Usta, bunun da oğlu Rıza Efendi. Bunlardan ayrı olarak yanlarında daha birçok isimler var.”

¹⁰ Ahıska Beylerbeyisi (Atabeğlerden) Yusuf Paşa (1679-1690) olsa gerek. Bu Paşa'nın çevrede İslamı yaymadaki çabası bilinmektedir.

¹¹ Bu “kırk kişi” Ardanuç adı efsanesinde de geçiyor (bkz. Bibliyografya).

¹² Rıza Ef, Erkiş'in Erzurum taraflarında bir köy olduğunu söylemiş. Bu yerin Yusufeli'deki Erkin-is olması gerekiyor.

“Artuk Dede, Ahıska’dan Ardanoç’a gelirken Yalağuz-çam’da Köroğlu’nun evinde misafir kaldığını söylemiş. Dedelerden torunlara geçen bu haber de Süfyan Molla tarafından İstanbul’da bir münasebetle padişah II. Abdülhamid’e arz edilmiş. Süfyan Molla, Köroğlu taifesinin Yalağuz-çam mevkiinde olduklarını ve dedeleriyle yakınlıkları olduğunu Sultana anlatmış. Sultan Hamit bu haberi alınca: ‘Hemen git onları topla İstanbul’a getir.’ diye irade eylemiş. Fakat o sırada (“Meşrutiyet harbi” dediği) 31 Mart Vak’ası çıktığında teşebbüs öylece kalmış.”

Yalağuz-çamlı Köroğlu’nun Özdemir oğlu Osman paşa ile birlikte Türkiye-İran arasında geçen Çıldır savaşlarına katılmış olan Âşık Köroğlu olduğunu burada söylemek yanlış olmaz sanırız.¹³ Yukarıda değindiğimiz Kaftanoğlu menkıbelerinde de bu savaşlarla ilgili rivayetler Köroğlu’nunkilerle birbirine karıştırılmışa benziyor. Kaftanoğlu üstüne olan menkıbe iyice incelenince bazı gerçekler aydınlığa kavuşmuş olacaktır. Kaftanoğlu’nun bindiği atın Köroğlu’nun Kır-atı’ndan türeme bir taydan büyüdüğü hakkındaki motif, bu iki yiğidin çağdaş ve birbirlerinin dostu olduğunu da belirtmeye yarıyor.

Son olarak diyebiliriz ki, enine boyuna incelenip aydınlatılması gereken bir konu ile karşı karşıyayız.¹⁴

¹³ Bkz. Ali Rıza Yalın, Köroğlu’nun Gürcistan Seferi. Görüşler Dergisi. (Adana eski Halkevi Yayınları) Sayı: 20-22, 23-26, 27, 1939-1940.

¹⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu (çelik), Köroğlu’nun yeri ve yaşayışı, Halk Bilgisi Haberleri Dergisi, s. 117, 1941; ayrıca: Köroğlu’nun şahsiyeti, Folklor Postası Dergisi (İst.), Sayı: 18, 19, 1946.

1.6. EĞLENCELİ ORTA OYUNLARIMIZ

Halkın eğlencelerinden olan köy orta oyunları da ilimiz köylerinde de yaygın bir gelenektir. Yapılan oyunları, büyük-küçük, kadın-erkek bir açık hava tiyatrosu gibi seyreder, eğlenirler. Bu oyunların çoğu güldürücüdür.

Bu oyunları bir kişi yönetir. Bu oyunbaşılara türlü adlar verilmiştir. Oyun babası, mukallit (taklitçi), delil, oyun ağası, aynaz, elebaşı, meydancı, köse, yarenbaşı, gibi adlar bu yöneticilere yakıştırılmıştır.

Artvin çevrelerinde oynanan bir kısım orta oyunlarının adları ve yerleri şunlardır:

Ardanuç köylerinde: Avcılar, Deveci, Kediler, Köseler, Tabla, Kasap, Keloğlu, Çayır biçme, Koroğlu ile maiyeti.

Yusufeli köylerinde: Kadı, kız kaçırma.

Şavşat köylerinde: Kadı ile soytarı, Arıları söndürme, Yankesiciler, Berber, Hekimlik, Arı hırsızları, Berobana, Doktor, Kuşun kuyruğu, Üç körler.

1.7. HALK DEYİMLERİMİZDEN ÖRNEKLER

-Kaz'ı koz anlamak (söze dikkat etmemek).

-Boş anbar, dipsiz külek.

-Başına kar yağma (tasalanma, verilen işe üşenme, tembellik).

-Karşı dağdan kar bağıslama (boş yere cömertlik gösterişi).

-Bitmemiş ardıc dibinde doğmamış tavşan avlama (boş laf etme).

-Kuyruğu tava sapına dönme (çok sevinç ifadesi).

-Gözleri fal taşı gibi açılma (ummadığı bir olayla karşılaşma).

- Tükür avcuma, çalem yüzüne.
- Keloğlan hırsızlığa çıkmış, ilk akşamdan doğmuş (talihsizlik).
- Suya götürüp susuz getirme (çok kurnaz bir kimse ile saf kimsenin nitelenmesi).
- Tersine okutmak (çok bilgin bir kimse ile bilmeyenin ya da az bilenin kıyaslanması).
- Gözünü budaktan sakınmamak (korku bilmemek, atılganlık).
- Çatal yüreklilik (korkmazlık, cesurluk).
- Bir yastıkta kocalasız (evlilere muthuluk dileği).
- Allah sağ etsin (iyi dilek).
- Başın batsın (kötü dilek, beddua, ilenç).
- Toprak başuvan (başına) (kötü dilek).

1.8. ATASÖZLERİMİZDEN ÖRNEKLER

- Kılıç keser, kol övünür.
- Tok katık istemez, uyku yastık.
- Rüzgâr esmeyince dal sallanmaz.
- Koyunda meme memeye dokunur.
- Oğlan yer oyuna, çoban yer koyuna gider.
- Aç tavuk düşünde darı görür.
- Ağanın malı gider, hizmetkârın canı.
- Boş torbaya at gelmez.
- Ne doğrarsan çanağa, o gelir kaşığa.
- Bedava sirke baldan tatlıdır.
- Ağır otur batman gelesin.
- Kör malın kör alıcısı.

- Can boğazdan gelir.
- Davetsiz giden mindersiz oturur.
- El atına binen tez iner.
- Harman giren tilki dirgene dayanır.
- Haydan gelen “hu”ya gider.
- Etle tırnak arasına girilmez.
- Irak yerin somunu büyük olur.
- Irak dolaş, selamet ulaş.
- Ortak mala gün çalmaz.
- El eli diken yolu, dikene de yazık.
- Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.
- Serçeyi düşünen darı ekemez.
- Boş ite menzil sorulmaz.
- Eli işte, gözü oynasta.
- Doğanın beşiği, ölenin tabutu.
- Kaçanı kovarlar.

Bunlar çevremizde geçen atalar sözünden sadece birkaç örnektir. Siz de köyde, kasabada bunlara benzer daha nice atasözü bulup defterinize yazabilirsiniz.

İlimizin Ardaneu, Artvin, Şavşat ve Yusufeli köylerinde tespit edilerek yazıya geçirilmiş türlü folklor ürünlerimiz yüzlerce sayfa tutmaktadır. Çevremizdeki yaşlı kimselerimizden her biri aramızdan ayrılp göçtükçe folklorumuzu derleme kaynaklarımız da tükenmiş oluyor. Bunun için çaba gösterip yaşlı dede ve ninelerimiz ölmeden

onların ağızdan bütün halk bilgilerini dinlemek ve yazıya geçirmek gerekiyor.

1.9. YERLİ AĞZINDAN BAZI ÖRNEKLER

Halkın çevreye özel yerli ağız (şive) kullanarak konuşması da folklorun konusu içindedir. Dil folkloru denilebilen bu ayrımda her köy veya çevrenin dil özelliklerini yansıtan örneklerin tespiti işi önemlidir. Bu ağız özellikleri yazıya geçirilirken özel işaretli (transkripsiyon) imla kullanılması unutulmamalıdır.

Yerli ağızda geçen sözlerden Yusufeli kesimine ait olanların bir kısmı tarafımdan derlenmiştir. Bunların sayısı bine yakındır. Her ilçede bütünüyle tespit edilse sayıları bir kaç bini bulur.

Çevrede Çağatay-Kıpçak ağızı özelliklerini saklayan örneklerden birkaçı aşağıda görülecektir.

Önce Yusufeli'nin Ersis (Kılıçkaya) kesimi köylerinde öteki yerlerde pek rastlanmayan bir özelliği belirtelim. Buralarda “*di*”li geçmiş zamanın çoğul üçüncü şahsına eklenen “*mi, mi, mu*” soruları “*-ler, -lar*” çoğullaşmasından önce kullanılır; örnek olarak: “*geldiler mi?*” yerine “*geldi miler?*” denir.

Yine bu ilçenin çoğu köylerinde soru ekleri atılarak ve söz uzatılarak sorulu şekli yerine kullanılmış olur: “*Gördün mü?*” yerine “*gördüün?*”; “*sen misin?*” Yerine “*sensiin*”; “*aldın mı?*” yerine “*aldın*” ya da “*alduun?*” gibi.

Aşağıda tablo içerisine aldığımız sözler Artvin, Yusufeli, Ardanuç, Şavşat ilçelerindeki yerli ağız özelliğinden alınmış birkaç örnektir:

açık: açukh.	ak: ağ.
akar: Akhar.	ana'yı: anay.
âşık: aşekh, aşukh.	ayva: havya.
baş dönme: akıl dolanma.	ben (yüzdeki): benk.
babana: babayan, babava, babavan.	çakıl: çekil.
çakmak: çakhmakh.	dereyi: derey.
dedeyi: dedey.	dik: tik.
dikme: tıkma.	domuz: donguz.
deniz: dengiz.	dut: tut, tüt.
elma: alma.	erik: erük.
gel: gâl (Artvin ve kayın köylerinde “gel”)	gelmek: gâimakh.
geldik: gâldukh.	geliyorum: gâliyerim, gâliyeram, gâliyam
gelirsiniz: gâlürsüz.	güneş doğdu: güneş gâldi, güneş çaldı
ışık: işekh, ışikh.	kabak: kabakh.
kulube: Kökh, paskha.	pathıcan: batlıcan.
pekmez: bekmez.	pişme: bişme.
pişi: bişi.	saçak: saçakh.
sulama: suvarma.	sıva: suvakh.
yalnız: yalguz, yalağuz.	yalakh: kürün.
yeni: yengi.	yastık: yastukh.
yitme: itme (kaybolma).	yılan: ılan, ilan.
yolakh: iz, patika.	yitik: itukh (kayıp).

İlimizdeki yerli ağız özellikleri ile cümle kuruluşu örneklerini daha iyi tespit etmenin bir yoluna burada kısaca değinelim: Yerli ağızlardan eski masallar, saz şairlerinden deyişli hikâyeler derlemeliyiz. Bu tespit sırasında, anlatanın dili ve cümle düzeni tıpkısıyla alınmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

İLİMİZDE YETİŞMİŞ HALK ŞAİRLERİ-ÂŞIKLAR

Geçmiş yüzyıllarda ilimizde yaşamış çok sayıda saz şairi (âşık) ve kalemlle şiir yazmış halk şairleri vardır. Çoğu okuma yazma bilmeyen bu halk ustalarının yaptıkları deyişler yüz yıllar boyu ağızdan ağza dolaşmış, çoğu da unutulup gitmiştir. Bundan ötürü ağızdan deyiş yapmış âşıklarımızın eserlerinin hepsini bir araya toplama olanağı elden çıkmış oluyor. Eski âşıklardan birkaçının bazı deyişleri köylerde eski okuryazarların tuttukları “cönk” denilen defterlerde yazılmış, günümüze kadar gelebilmiştir.

Saz çalarak deyişler yapan âşıklar, halkımızın zevkine uygun şiirler söylerler, uzun kış gecelerinde meraklılara dinletirlerdi. Bu âşıklardan başka bir de kendiliğinden deyiş yapamayan saz çalıp öğrendikleri Kerem, Köroğlu, Âşık Garip gibi hikâyeler söyleyen “*hikâyeci âşıklar*” vardır. Bu ustaların birkaçı günümüzde Şavşat çevresinde görülmektedir.

Kendiliğinden deyiş yapan “*âşık*” dediğimiz saz şairleri kimi de bir-birleriyle karşılıklı deyişmeler yapar, atışırlandı. Bu gibi karşılaşmalar şimdi de yapılmaktadır.

Âşıkların bu gibi deyişler ve karşılaşmaları folklorumuzun bir dalını meydana getirmiştir. Yukarıda (1. Halk Edebiyatı bölümünde) söylediğimiz gibi, onların bu eserlerine “*Âşık edebiyatı*” deniliyor. Bu edebiyattan âşıklarımızın birkaç deyişini örnek olarak aşağıda göreceksiniz.

Adları bilinmeyen kimselerin söylemeleriyle meydana gelen masal, deyim, atasözü, türkü, mani, efsane gibi ürünlere de “*isimsiz*”

(anonim) Halk edebiyatı denildiğini görmüş, bunlardan birkaç örneği yukarıda vermiştik. Folklorumuzun bir başka bölümüne giren bu türlü örnekler ilimizin hemen her köyünde bol bol rastlanmaktadır.

Yine saz şairlerimize dönelim. Gelmiş geçmiş âşıklarımızdan adları, yerleri ve yaşadıkları yılları az-çok bilinenler var. Bunların ötesinde daha kaç saz şairinin yaşadığını bilemiyoruz. Neden böyle olmuş? İlimizin eski yerli ahalisi 16'ncı yüzyıldan daha önceleri birtakım yerli ve yabancı idareler altında kalmış. Okuma-yazma bilenlerin sayısı o çağlarda elbette pek azdı. Arada bir, savaşlar, göçmeler, alıp vermeler olmuş. Söyleyenler söylenenler unutulmuş, yazılanlar varsa onlar da yitip gitmiştir. Bu bakımdan yaşadığımız çevrenin en eski âşıklarını, halk şairlerini tam olarak bilemiyoruz.

Aşağıda ilçelerimiz üzerine yaptığımız şairler listesi, ancak otuz şu kadar beri araştırıp bulabildiğimiz ustalarımızdır. Belki bir bu kadar sayıda olan şairlerimiz de unutulup gitmiştir. Bundan sonraki unutulmaları önlemek için okur-yazar aydın kişilerimizin uyanık olmaları gerekir.

Şimdi, adları, yerleri ve yaşadıkları yıllar kimi kesinlikle, kimi de yaklaşık olarak bilinen âşıkları ve şairleri ilçeler üzerine kısaca tanıtan listeyi izleyelim.

2.1. ARDANUÇ'TAN

-Âşık Serverî:

Ardanuç'un bilinen en eski saz şairinden biri olup 18'ci yüzyılda yaşamıştır. Asıl adı Molla Selim'dir. Âşık Sıdkî'nin babasıdır.

Şöhretî ile Cesimî de Serverî torunlarıdır. Bu âşıklar Cugo (Petekli) köyündendir.

-Âşık Sıdkî:

Serverî'nin oğlu olup yaklaşık 1768-1833 yılları arasında yaşamış, İran seyahatleri yapmıştır. Bağlı bulundukları aile yanıkara oğullarındandır.

-Âşık Kaynarî:

Mustafa Kaynarî diye de anılır. Gümüşhane köyünden olup 18nci yüz yıl saz şairlerindendir.

-Âşık Şöhretî:

Asıl adı Şerif'tir. Âşık Sıdkî'nin oğlu olup, yaklaşık 1795-1865 yılları arsında yaşamıştır. Bir aralık Şam, Erzurum ve Merzifon'da kalmıştır.

-Âşık Esrârî:

Adı Osman'dır. 19'cu yüzyılda Anaçlı köyünde yaşamış, 1878 savaşı içinde İstanbul'a göçmüştür.

-Âşık Cesimî:

Asıl adı Yusuf'tur. Şöhretî'nin oğlu olup yaşantısı 1835-1917 arasındadır. Birinci Dünya savaşında Samsun-Vezirköprü ilçesine göçmüş iken 80 yaşlarını geçkin olarak 1917'de orada ölmüştür.

-Âşık Hicrânî:

19'uncu yüzyıl âşıklarındandır. Anaçlı köyünde yaşamış, 1878 savaşı içinde İstanbul'a göçmüştür.

-Âşık Emrah:

Adı Emrullah olup, Cesimî'nin çağdaşı olarak Basa (Yolüstü) köyünde yaşamış bir saz şairidir.

-Âşık Güldârî:

Asıl adı Bekir olan bu saz şairi Tanzot (Aydın) köyünden olup, Âşık Cesimî çağdaşıdır.

-Âşık Niyâzî:

Bertalı Niyazî diye de anılan bu saz şairi aslında Ardanuç'un Opucala (Gökçe) köyünden Menşur oğullarındandır, asıl adı Molla İsmail olan şair, 1871-1911 yılları arasında yaşamıştır.

-Âşık Dur Abdal:

Cuğö (Petekli) köyünden Cesimî hısımlarından olan bu âşık, onun çırağıdır. Asıl adı Molla Abdullah olan şair Yüksel soyadlıdır. Köyünün imamı iken 1947'de ölmüştür.

-Âşık Efkârî:

Ardanuç merkezinde yaşamakta olan saz şairlerimizden biri olan Âdem Şentürk 1900 yılında Basa (Yolüstü) köyünde doğmuştur. Destan, koşma türünde çok sayıda eserleri ve kendisinin düzdüğü sazlı halk hikâyeleri vardır. Çağdaşı şairlerden birkaçı ile de karşılaşmaları olmuştur.

-Âşık Bulânî:

Tütünlü köyünde yaşayan genç âşıklardandır. Adı Mustafa, soyadı Gülerdir.

2.2. BORÇKA'DAN

-Âşık Mehmet Ali:

Murgul (Göktaş) bucağının Yukarı Küre köyünde 19'cu yüzyılda yaşamıştır. Uzun destanları vardır.

-Âşık Osman:

Murgul'un Damar köyünde 1840-1901(?) yılları arasında yaşamıştır. Şimdi soyadları Ergin olan eski Paşaalı oğullarındandır.

-Hasan Tevfik:

Borçka'nın Kaynarca (Deviskel) köyündendir. Eski kaynaklardan birinde (Osmanlı Müellifleri) "*Batum'un Deskel köyünden olduğu ve 1910 da İstanbul'da öldüğü*" yazılır. Kalem şairi olup birkaç basılmış ve basılmamış eseri vardır.

-Âşık Yesârî:

Asıl adı Mehmet olan Bektaşî saz şairi Yesârî Baba, aslında Murgul köylerinin birinden olup Sinop'a göçmüş ve Batumlu Yesârî olarak tanınmıştır. Hayatı ve eserleri hakkında yayınlar vardır. Çok kudretli bir şair olan Yesârî 1803-1881 arasında yaşamış, Sinop'ta ölmüştür. Yapılmış türbesi oradadır.

2.3. HOPA VE ARHAVİ'DE

Bu ilçelerimizde "*âşık*" dediğimiz saz şairleri yerine türkü dizen, kimi de kemeçe çalarak türkü söyleyen halk ozanları görülmektedir. Bu çevrelerimizin halkı karşılıklı ve kafiyeli türkü söylemekle ün kazanmışlardır.

"*Türkü atma*" dedikleri karşılıklı birer veya dörder mısralık deyişmeler çoğunlukla düğünlerde, imece sırasında söylenir. Bu deyişmelerin kimisi gülmeceli, kimi de takılmaca ve atışmaca olur, içlerinde müstehcen olanlar da vardır.

Bir iki örnek verelim:

Arhavinin biri tüfeğini omuzlamış giderken biriyle karşılaşır.
Hemşehrisi, tüfek sahibine şöyle der:

-Bu tüfeğin pahası elliden yüze kadar.

Tüfek sahibi hemen arkasından cevap verir:

-Onun kurşunu gider bahardan güze kadar.

Yine bir gün Hopa Hemşin'inden biri atını yüklemiş giderken kaza bu ya, atı birden tökezleyip yere düşmüş. Tam bu sırada tarlada çalışan kızlardan biri Hemşinliye takılmak istemiş ve:

-Hemşinli atun düştü derede kayaluğa.

deyince, at sahibi de şu cevabı yapıştırmış:

-İşkembesini götür peynire mayaluğa...

Karşılıklı türküler, kimi kere de karşılıklı oturan birkaç kişilik türkücü gruplar arasında da söylenir.

Arhavi ile komşusu Fındıklı ilçelerinde ve Borçka'nın Murgul köylerinde ünlü türkücüler yetiştirmiştir. Bunlardan karşılıklı türkücü grupların 1937 yılı Zafer Bayramı şenliklerinde Artvin'de özel bir hava ile söyledikleri türküler dinlenmişti. Türkülerinin havasını (notasıyla) ve sözlerini bir dergide yayınlanmış olarak görüyoruz. Bu dergi, Artvin Halkevinin yayınladığı Çoruh'un 1938 yılı Şubatında ilk sayısı çıkan sayfaları arasındadır. Bu türküler içinden bir iki örneği burada tekrarlayalım: (türkülerin her mısraını karşı gruptan biri söylemiş oluyor)

-Kimse ayak basamaz feda ederüz canı,

-Atatürk söyledi ki: Ordu hedefi tanı,

-Hedef Akdeniz idi oydi, onun pilâni,

*-Türklere leke oldu Vahdettin 'ün zamanı,
-Türk Milleti kurtardı satmış idi vatani,
-Hazır idi kaçmağa yağlamıştı tabani,
-Ona nasip olmadı Türkler mezaristani.*

Aynı günün bir başka grubunun türküsünden parçalar:

*-Otuz Ağustosumuz,
-Günlerün en şenidir.
-Kutlu olsun yurttaşlar,
-Bugün zafer günüdür.
-Bugüne kavuşmamuz,
-Ordumuzun şanidir.
.....
-Yüksel sancağum yüksel,
-Sana meydan ganidir.
-Kocalmaz cumhuriyet,
-İlelebet yenidir.
-Başkumandan savaşı,
-İstibdadun sonidir.*

*.....
-Bin yaşasun Atatürk,
-Canumuzun canidir.
-Cengâverluğumuzi,
-Her düşmana tanitur.
-Esasen Türk milleti,
-Bir damarun kanidir.*

2.4. ARTVİN MERKEZİNE BAĞLI KÖYLERDEN

-Âşık Şirînî:

Zeytinlik (Sirye) bucağının aşağı Maden (Hod) köyünde 18'inci yüzyılda yaşamış âşıklardandır.

-Âşık Dildârî:

Bu da yukarı Maden (Hod) köyünde yaşamış eski âşıklardandır. Âşık Şamilî de Dildârî'nin ihtiyarlık çağına yetişmiştir.

-Âşık Rufaî (Yusuf):

19'uncu yüzyıl ortalarında yukarı Maden (Hod) köyünde yaşamış, iki gözü görmez bir âşıktı. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip hafız olmuştur.

-Âşık Derviş:

19'uncu yüzyılda Hızarlı (Hezor) köyünde yaşamıştır.

-Âşık Şamilî:

19'uncu aşağı Hod (Maden) köyünde, kimi de demircilik yaptığı yukarı Maden köyünde yaşamıştır. Erkinisli Âşık Muhibbî'nin saz arkadaşıdır.

-Âşık Sait:

Yukarı Maden köyünde Şamilî ile aynı yıllarda yaşamıştır. Âşık Rufaî'nin dayısıdır

-Âşık Ervâhî:

1878 savaşıyla Malatya'ya göçmüş Hodlu âşıklardandır. Hodların hangisinden olduğu kesinlikle bilinmiyor. 1878 muhacirliği ile ilgili uzun bir destanı aşağıdaki örnekler arasındandır.

-Âşık Destûrî:

Asıl adı Ahmet'tir. Berta (Ortaköy) âşıklarındandır. 1854 yılında doğmuş, Birinci Dünya Savaşı göçmesi sırasında, 1915 yılında Yusufeli'nin Orşnak köyünde ölmüştür.

-Âşık Tekmilî:

(Güli Ağa): 19'uncu yüzyılda Orucuk (Oruçlu) köyünde yaşamıştır.

-Âşık Hıfzî (Hafız Mehmet):

Yukarı Hod (Maden) köyündendir. İmam olarak bulunduğu Örtülü (şimdiki: Şenkaya ilçe merkezi) köyünde 1910 yıllarında ölmüştür. Örtülü'nün ünlü adamı Hüseyin Köycü, Hıfzî'nin oğluydu.

-Âşık Şahistân:

19'uncu yüzyıl sonlarında yaşamış Hodlu âşıklardandır.

-Âşık Figânî:

Bu da aynı yüzyıl içinde Hızarlı köyünde yaşamıştır.

-Âşık Kahrî:

Figânî ile aynı köyde yaşamış âşıklardandır.

-Âşık Mahcûbî:

Aşağı Hod köylüdür. 1912 Balkan savaşına katılmıştı. Ölüm yılı kesinlikle bilinmiyor.

-Sûzanî (Nimet Hoca):

Artvin yerlilerindendir. 1855-1918 yılları arasında yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı ile Sivas'a göçmüş, orada ölmüştür. Güçlü bir şair ve bilgin bir hocaydı. (Sûzanî'nin doğum ve ölüm yılları, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi'nin Nisan 1966, sayı 201 deki yazımızda yanlış çıkmıştı.)

-Âşık Nidâsız (Mehmet):

Berta (Ortaköy) bucağının Sakalar köyündendir. 1878 Savaşıyla Bursa'ya göçmüş, köylüleriyle birlikte Soğukpınar köyünde yerleşmişti. Orada ölmüştür.

-Âşık Nidâî (Ali):

Zeytinlik (Sirye) köyündendir. 1878 doğumlu olup 1915 yıllarındaki göçme ile Merzifon'a gitmiş 1916'da orada ölmüştür.

-Âşık Dildârî (Fehmi):

Hamamlı köyündendir. 1884 doğumlu olup, 1915'te muhacir olmuş, Zile'ye gitmiştir. 1940 yılında Zile'de sağdı.

-Âşık Süleyman:

Hızarlı köyünde yaşamış âşıklardandır.

-Âşık Elfâzî (Süleyman):

Berta'nın Sakalar köyündendir. Ardanuç-Opuçalalı Âşık Niyazî'nin çağdaşı olup 1922'de köyünde ölmüştür.

-Âşık Fevrânî:

Artvin'in Ahlat köyündendir. 1879 doğumlu olup, 1940 yılında sağdı.

-Âşık Fârikî (Osman):

Aşağı Madenli (Hod) âşıklardandır. 1914-1918 Dünya Savaşında şehit olmuştur.

-Âşık Ali:

Artvinlidir. Gedik oğlu Ali usta diye anılırdı. 1851-1938 yılları arasında yaşadı. Güzel sazlar yapar, hem çalar, hem deyişler yapardı.

-Âşık İrşâdî (Mustafa):

Yaklaşık 1860-1938 yılları arasında Vezirköy'de yaşamıştır.

-İbrahim Pehlivan:

Hızarlı köyünde yaşamış, hem pehlivan hem şair bir kişiydi. 1866-1953 yılları içinde yaşamıştır.

-Bilal Fırtına:

Zeytinlik köyündendir. 1889 doğumlu olup 1967’de hayattaydı.

-Âşık Hacı (Mevlût Akın):

Dikmenli köyündendir. 1967 yılında ihtiyar halinde sağdı.

-Yusuf Biber:

Halk şairidir. 1925 doğumlu, Artvin’in Salkımlı köyünde yaşamaktadır.

2.5. ŞAVŞAT’TAN

-Didarî:

19’cu yüzyılda Veliköy’de (Mirye) yaşamış hoca şairlerdendir. Saz şairlerine benzer deyişleri vardır.

-Recâî (Muhammet):

1834-1907, Kuçan-Kocabey köyünden bir hoca şairdi. Deyişleri Hediye’t-ül İhvan adlı kendi yazdığı bir yazma cünkte topludur. Bu şiirlerin sayısı 152’dir.

-İsmail Hakkı:

1828-1907 arasında Çoraklı köyünde yaşamıştır.

-Firâkî (Abdullah):

Şalçı’dan ayrılan (eski Karavat) Saylıca köyündendir. 1854-1939 yılları arasında yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Alaca ilçesinin Beşiktepe köyüne göçmüş, orada ölmüştür. Aslında bir hoca şairdir.

-Ârifî (Arif):

Yaklaşık 1860-1925 arasında Pınarlı köyünde yaşamış hoca şairlerdendir. Köyünde Arif Hoca diye anılırdı. Deyişleri saz şairlerinininkine benzer.

-Âşık Sefîlî (Molla Hâbil):

Yaklaşık 1857 yılında Cevizli köyünde doğmuş. 1935'te köyünde ölmüştür.

-Hâbilî Lûtfî:

Şavşat'ın Çoraklı köyündendir. Doğumu 1876'dır. 1927'de hayatta olduğu anlaşıyor. Asıl adı Molla Hâbil olan şair kimi Hâbilî, kimi de Hâbilî Lûtfî mahlasları kullanmıştır. Elimizde şiirlerini içine alan bir cöngü vardır.

-Bilal Çelik:

Karaköylü olup, Köprülü köyünde yerleşmişti. Halk Şairlerinden ve 1915'teki Sahara savaşı gazilerindendir.

-Âşık Gümânî (Salih):

Şalcı köyündendir. 1891 doğumlu olarak 1941 yılında sağdı.

-Tokdemir (Abdûlmecit):

Kocabey köylü olup 1895 doğumludur. Şavşat merkezinde oturur. Deyişlerinin bir kısmını “*Oğluma Öğütler*”adlı kitabında yayınlamıştır.

-Âşık Gilmânî (Osman):

Söğütlü köyünün Cerat mahallesindendir. 1925 doğumlu olup, son yıllarda Adapazarı'na göçmüştür. Saz şairidir.

-Âşık Yangun (Paşa Tokdemir):

Kocabey köylüdür. Son yıllarda Adapazarı'na göçüp orada yerleşmiştir. Güzel saz çalar ve deyişler yapar.

-Âşık Deryâmî (Dursun Ali Erdoğan):

Şavşat'ın Armutlu mahallesindendir. 1925 doğumlu olup, son yıllarda Adapazarı'na göçmüştür. Saz şairidir.

-Âşık Kara (İbrahim Kara):

Meşeli köyünde yaşıyor. 1927 doğumludur. Güzel saz çalar, deyişler yapar.

-Hayrettin Tokdemir:

Saz şairleri gibi deyişler yazan halk şairlerindendir. Abdülmecit Tokdemir'in oğlu olup 1923 doğumludur. Kocabey adlı uzun destanı aynı adı taşıyan bir kitabında 1968'de yayınlanmıştır.

2.6. YUSUFELİ'DEN

-Âşık Dehânî:

19-20'nci yüzyıllar arasında Zemevan (Demirdöven) köyünde yaşamıştır. Bir mahlası da o çevrede Ummanî olan âşık belki de budur.

-Âşık Devrânî:

Yusufeli'nin Ohur (Pamukçular) köyünde yaşamış bir saz şairidir. Ardanuç ve Artvin çevrelerinde çok tanınmış, Birinci Dünya Savaşı içinde ölmüştür. (Yazı ve resimlerde çevre incelemesi: “*Artvin İli I, 1969*” adlı kitabımızın 68'inci sayfasında köyü belirtilememiştii. Ohurlu olduğunu kitabın basılmasından sonra Ardanuçlu Efkârî'den öğrendik. Efkârî, Ohurlu âşığı Ardanuç'ta dinlemiş).

-Âşık Fahri (Ali Karabulut):

Esenkaya köyünden 1913 doğumlu olup Huzurî çıraklarındandır. Köyünde yaşamaktadır.

-Âşık Hulûsî (İbrahim):

Kiskim (Alanbaşı) köyünde yaşamış saz şairlerindendir. Ölümü 1915 veya 1918 sıralarındadır.

-Âşık Huzûrî (Ali Coşkun):

Ünlü saz şairlerimizdendir. Keşfi'nin oğludur. Yaşantısı 1886-1951 yılları içinde geçmiştir. Ölümü Artvin'de, mezarı Kolorta mevkiindedir.

-Âşık İkrârî (Mehmet):

Okar (Havuzlu) köyünde 1844-1904 arasında yaşamıştır.

-Âşık İzhârî (Mehmet Ayık):

Yusufeli-Esenkaya (Zor) köylü âşıklarımızdandır. 1918 doğumlu olup Âşık Huzûrî çıraklarındandır. Bu âşık, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi'nin "*Artvin Özel Sayısı*" 1966, 201'inci sayısında çıkan Artvinli Şairler-Âşıklar başlıklı yazımızın 34'cü sırasında yanlışlıkla Âşık Zuhurî'nin oğlu olan Mehmet Bozkurt diye gösterilmişti.

-Âşık İznî (Mustafa):

Zor köylü ünlü şairlerinden birisidir. 1856-1928 yılları içinde yaşamıştır. Âşık Zuhurî'nin babasıdır. 1915 savaş göçmesiyle gittiği Merzifon'un Saraycık köyünde ölmüştür. Değişleri göçme sırasında yitmiş, birkaç güzel destanı ve koşması kalmıştır.

-Âşık Keşfi (Mustafa):

1843-1910 yılları arasında Zor (Esenkaya) köyünde yaşamıştır. 3'üncü sıradaki Âşık Mehmet'in oğludur. Mezarı İspir'in Salaçur köyündedir. Şiirlerinin bir kısmı sağlığında Keşfi Divânı adlı yazmada toplanmıştır.

-Âşık Mâhîrî (Osman):

19'uncu yüzyıl âşıklarındandır. İphan (İnanlı) köyünden olup, Oltu'nun Otha köyünde evlenmiş, orada 1914 sıralarında ölmüştür. Yaşantısı “*Mâhîrî ile Mâhtâban*” adlı sazlı ve deyişli hikâyede anlatılmıştır.

-Âşık Meftûnî:

Okur (Pamuçular) köyünde 19-20'nci yüzyıllar arasında yaşamıştır. Demircilik yapmıştır.

-Âşık Mehmet:

Zor (Esenkaya) köyünde 18-19'uncu yüzyıllar içinde yaşamış, 1828 Ahıska savaşına milis zabıt (subay) olarak katılmıştır. Savaşlardaki atılganlığından dolayı “*Deli Yüzbaşı*” adı ile anılmış. Âşık Keşfi'nin babası, Huzûrî'nin de dedesidir.

-Âşık Mihmânî (Osman):

19'uncu yüzyılda Yağcılar (Uşkum) köyünde yaşamıştır.

-Âşık Muhibbî (Kaya Salih):

1823-1868 yılları arasında Erkinis (Demirkent) köyünde yaşamış ünlü saz şairlerindendir. Hodlu Şamilî ile birlikte gezilerde ve saz meclislerinde bulunmuştur. Mezarı köyündedir.

-Âşık Özer (Ahmet Özer):

Esenkaya (Zor) köylüdür. 1928 doğumlu olup, köyünde hayattadır.

-Âşık Pervânî (İsmail Çelik):

Yusufeli-Havuzlu (Okar) köyünden, 1931 doğumlu ve İkrârî torunlarından. Son yıllarda Eskişehir’de yerleşmiştir.

-Âşık Ummânî (Osman):

Erkinis (Demirkent) köyünde yaşamış saz şairlerindendir. Ölümü 1915 sıralarındadır.

-Âşık Yarımî:

Esenkaya (Zor) köyünde 18’inci yüzyılda yaşamıştır.

-Âşık Zuhûrî (Tevfik Bozkurt):

Zor köylü Âşık İznî’nin oğludur. 1887-1949 yılları arasında yaşamıştır. Huzûrî’nin medrese ve saz arkadaşıdır. Merzifon’un Türnük köyü imamı iken orada ölmüştür.

-Azmî (Mustafa Âdil Özder):

1907’de Yusufeli-Erkinis (Demirkent) köyünde doğmuştur. Halk şairi ve öğretmendir. Ardanuçlu Âşık Efkârî ve Şavşat’lı Tokdemir (Abdûlmecit) ile Şavşat’ta karşılıklı deyişmeleri vardır. Bunlardan bir parça örnek alarak Âşıkların deyişlerinden örnekler bölümü sonuna alınmıştır.

-Derya (Mustafa):

Esenkaya köyünde yaşayan halk şairlerindendir. 1940’lardan sonra ölmüştür.

-Hayâlî (Hüseyin):

Erenköy (Hers)’de 19’cu yüzyılda yaşamıştır. Kâtip Hüseyin Efendi adı ile anılır. Kendi deyişleriyle çağdaşı Muhibbî ve Şamîlî’nin deyişlerinden bir kısmını iki cönkte toplamıştır.

-İlhâmî (Ali):

19-20’nci yüzyıllar arasında Zor (Esenler) köyünde yaşamış hoca şairlerdendi. Saz şairleri gibi olan deyişleri 1915 savaşı göçmesi sırasında yitirmiştir.

-Nihânî (Osman Baba):

Yaklaşık 1830-1905 arasında ve Muhibbî çağında Erkinis (Demirkent) köyünde yaşamıştır. Bektaşî’dir. Osman Baba’nın bir “ermiş” olduğuna inanılır ve bir takım kerametleri menkıbe olarak söylenirdi.

-Nihânî (Osman Hoca):

Zor köylü halk ozanlarındandır. Keşfi çağdaşıdır.

-Nutkî (Mehmet):

Zor köylü Keşfi’nin çağdaşı olup Kiskim beyleri torunlarındandır. Sonradan adı Alanbaşı olan Kiskim köyünde yaşamış bir halk şairiydi.

-Sefilî (Mevlüt Gökalt):

Yusufeli-Havuzlu (Okar) köylü olup 1915 yılında doğmuştur. Şimdi Sarıkamış’ta ticaretle uğraşmaktadır.

-Şerîfî (Mehmet):

Esenkaya köyünden bir hoca şairdir. Pend-i Gülîstan adındaki büyük yazma şiir kitabının bir kopyası köyünde ötekisi Erzurum’dadır. Hayatı 1768-1844 arasında, mezarı da köyündedir.

-Zâhirî (Halil Halıcı):

Demirkent (Erkinis)'li olup 1905 yılında doğmuştur. Sağdır.

Yukarıda adlarını andığımız şair ve âşıklarımız, Artvinli şairlerin hepsi demek değildir. Son kuşak kalem şairlerimizle birlikte sayıları 150'ye kadar yaklaşan şairlerimizin bir kısmını da (Âşık Devrânî 29 başlığı içinde) adını andığımız kitabımızda bulabilirsiniz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÂŞIKLARIMIZIN DEYİŞLERİNDEN ÖRNEKLER

Aşağıda, savaş ve göçme (muhacirlik) destanından birkaçı ile bir de âşık arasında geçmiş bir karşılaşma örneği okuyacaksınız. Bunlar çevremizin “*Âşık edebiyatı*”ndan örneklerdir.

Bu deyişler ayrıca, bir sınır boyu olan ilimizde geçmiş savaşları, halkımızın çektiği acıları, sıkıntıları yansıtmaktadır.

3.1. ŞAVŞATLI FİRÂKÎ’NİN 1914-1918’DEKİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA YAPTIĞI BİR AĞIT DEYİŞİ

Sene üç yüz otuz birin devrinde,¹⁵

Vasf edeyim¹⁶ size ben neler gördüm.

Bigafilden¹⁷ oldu Millet târ ü mar,¹⁸

Sanırsın mahşerdir, fenalar gördüm.

Ferman¹⁹ olup harp alayı açıldı,

Cümle askerlere libas²⁰ biçildi,

Sılasından, vatanından geçildi,

Baykuş öter viran haneler gördüm.

¹⁵ üç yüz otuz bir: Rumi takvimle 1331 yılı, bugünkü takvimle 1915.

¹⁶ vasf etmek: Söylemek, anlatmak.

¹⁷ bigafilden: Ansızın, birden bire.

¹⁸ târ ü mar: Darmadağın.

¹⁹ ferman: Padişah buyruğu.

²⁰ libas: Elbiseler.

*Nevcivan²¹ olanlar yekûn kartlanmış,
Yüklenmiş gam yükün gider atlanmış,
Nicelerin kapıları kitlenmiş,
Ağlayıp sızlaşan analar gördüm.*

*Der Firâki geldi âhir zamanlar,
Çıktı alâmetler, geçti gümanlar,²²
Yârından ayrılan taze, civanlar,
Âh ü feryad eden sonalar²³ gördüm.*

3.2. HODLU ERVÂHÎ'NİN (1293 Rûmî) 1877-78 SAVAŞINDA VE GÖÇME SIRASINDA SÖYLEDİĞİ UZUN DESTANDAN ÖRNEKLER

.....
*Tarih doksan üçte Rusiye geldi,
Kahirle her yanı zaptına aldı,
Otuz altı kaza muhacir oldu,
Dağıldı her biri bir yana düştü.*

*Ağlıyor analar ne gelir elden,
Ah çeker muhacir derûni dilden,
Hak bizi kurtarsın bu kalma-kaldan,
Bin yıllık mülkümüz düşmana düştü.*

²¹ nevcivan: Yeni yetme genç.

²² güman: Umut.

²³ sonalar: Genç kızlar, kadınlar.

*Yırgalandı cümle ülke uyandı,
Ağlaşırken kanlı yaşa boyandı,
Âhü figan çıktı arşa dayandı,
Nice canlar yandı hicrana düştü.*

*Muhacir hakkında ferman yazıldı,
İşiten adamın.....
Âhir zaman oldu devran bozuldu,
Muhacirlik cümle cihana düştü.*

*Bakıp da sılama murada erem,
Yüzüm toprağıma taşıma sürem,
Ebâ-ü ceddimin mezarın görem,
Kabirde mevtalar şivana düştü.*

.....

*Yüklendi göçleri gitti çekildi,
Fukaralar düz ovaya döküldü,
Terk etti sılasın boynu büküldü.
Bilinmez bu yollar ne yana düştü.*

*Unutturdu sıla, kavim, kardeşi.
Dökerler gözünden kan ile yaşı,
Ağlıyor vatanın toprağı, taşı,
Esir kaldı o da zindana düştü.*

.....

*Dilerim Tanrı'dan kem ola bahtı,
Devrile başına Urus'un tahtı,
Zulm edüp ölkede ne varsa yıktı,
Şen kalmadı hepsi virane düştü.*

*Eksik olmaz çıkar bir sahipkaran,
Livane'de kurar bir yeni divan,
Hiç kimse bulunmaz önüne duran,
Bize imdat gani Subhan'a düştü.*

*Seyr eyle Ervâhî cümle cihani,
Çıkarma yürekten âh ü figanı,
Yakın bilmez iken âhir zamanı,
Şimdiki çağ âhir zamana düştü.*

Ervâhî'nin bildiğimiz bu destanı 18 kıtadır. Kitabın kapsamını düşünerek 8 kıtasını almadık.

Açıklamaları sözlükten siz yapınız. Sondan bir önceki kıtada geçen “Livane” adlı Artvin çevresinin kullanılmış bir coğrafya ismidir. 1878 yılından önce Artvin kasabası Livane Kazasının merkeziydi.

3.3. MURGULLU MEHMET ALİ'NİN 1878 SAVAŞI İÇİN SÖYLEDİĞİ 50 KITALI BİR MURGUL DESTANI

Biz 12 kıtasını aşağıya alıyoruz. Şairimiz bu destanda Rus Çarlığına bırakılan Murgul ile karşılıklı dertleşmektedir:

*Eseferme imdad-i Hak yetişür,
Bîzar olma hâl-i yamana Murgul.
Yetiştî pençesi zalim gaddarım,
Değil sana yalnız her câna Murgul.*

*Sana var destanın birkaç suali,
Lûtf eyle haber ver cümle meâli,
Zemin ve âsüman nizam tutalı,
Kaç doldun, boşaldın bu âna Murgul.*

*Deren, tepen çoktur, eskisin gayet,
Sende yaşayan kavm kimdir, nihayet,
İslâm'ı, kâfiri bir bir beyan et,
Seni kim koydu bu unvana Murgul.*

Şimdi Murgul cevap veriyor:

*Unvanım koydular Âdem devrinde,
Yıktı beni derya Nuh'un dehrinde,
Çok İslâm çok kâfir geçti serimde,
Alışmıştır kılıç, kalkana Murgul.*

*Derem, tepem, sorma, yüksek, alçaktır,
Havam pek güzeldir, suyum berraktır,
Dağında, bağında yemişim çoktur,
Mebzuldur nimetim yiyene Murgul.*

*Halkım köle amma ağa mizaçlı,
Binalarım yontma taşlı, kireçli,
İnsanlarım tüfek, kama, kılıçlı,
Yekdiğerin okur meydana Murgul.*

(Şair tekrar yakınmağa başlar)

*Sen bir şem'a idin, biz de pervane,
Yakıp, yakıp bizi girmedin kana,
Akıbet göçünü düzdün kervana,
Cellâdın var ecel pimâne Murgul.*

*Sen bir gülşen idin çoğ idi gülün,
Şak şak öter idi dem bülbülün,
Kervanın çoğ idi, atın, düldülün,
Bağ ve bostan oldu meyhane Murgul.*

*Rahat bulmayasın, yazın kış olsun,
Sende yaşayanlar eli boş olsun,
Görüp geçirdiğin sana düş olsun,
Kesilsin Mevla'dan iane Murgul.*

*Nefsine zulm ile kazandığın mal,
Yolda, izde cümle oldu pâyimal,
Yalvarırlar birbirine: canım al,
Allah insaf vere alana Murgul.*

*Aman bulsak ziyarete gelürüz,
Sende yedüğümüz nânı bilürüz,
Helâl eyle belki çabuk ölürüz,
Nöbetçiyiz rahmet eyle Rahman'a Murgul.*

*Yadigârım olsun dolaşsın dilde,
Belki feth ederler, irfan çok elde,
Bir hüner sahibi varsa bu salda,
Göster kul olayım o cana Murgul.*

3.4. ŞAŖSATLI DİDÂRÎ'NİN YİNE AYNI SAVAŞ İÇİN YAZDIĞI DESTANDAN PARÇALAR²⁴

*Ya Rabbi hidayet yetür hocama,
Aldı ateş şirin cana yetiştı,
Ezel böyle imiş yazı beratı,
Şad günümüz gamlı güne yetiştı.*

²⁴ Destanın aslı 10 kıtadır. “*Tibet*” dediğı yer adı sonradan Cevizli olan köydür. Oradaki medresede Didârî'nin hocalık yaptığı ve Hacı olduğı anlaşıyor. “*Mirye*” Didârî'nin köyünün eski adıdır. Şimdi Veliköy.

*Tâlipleri bile sağ ve solunda,
Meğer agâh oldu dağlar çölünde,
Eyvah Hoca'm kaldı Urus elinde,
Bu haberler her bir yana yetiştı.*

*Ah ettikçe ciğerlerim çürüye,
Umarım ki tutan eller kuruya,
Meğerki koymasın kısmet ise beriye,
Hemen gelip Ardahan'a yetiştı.*

*Tibet'te kurmuştuk mekânımızı,
İlimle besledik bu canımızı,
Yarab viran koyma dershanemizi,
Bu feryadım âsümana yetiştı.*

*Bundan sonra bana haramdır Mirye,
Arzuhaller İstanbul'a yürüye,
Verin hazineden alın geriye,
Yoksa dünya zavallına yetiştı.*

*Kim bilirdi böyle felâketleri,
Gezmiş idik nice çok gurbetleri,
Burda yetim kaldı hep şağırtleri,
Şimdi halim pek yamana yetiştı.*

*Etmış idik Beytullahı ziyaret,
Onun hürmetine ola hicayet,
Yetişe kırklardan belki keramet,
Şâyi olup Âl-Osman’a²⁵ yetiştî.*

*Asla gam yemezdîm bu cihan için,
Yaşamazdîm hocam böyle gün için,
Bugün âhir zaman oldu ben için,
Dertli Didâr bir tufana yetiştî.*

3.5. ŞAVŞATLI MUHAMMET’İN “KÜTÜK DESTANI”²⁶

Aldı Âşık *Hey ağalar bir kütüğe duş oldum,
Dedim beyan eyle halların senin.
Ne zamandan beri burda durursun,
Kaçındadır yaşın, yılların senin.*

Aldı Kütük *Halim ne sorarsın bu dünya fani,
Gemide görmüşem Nuh-i tufanı,
Çok yaşadım, devr eyledim cihanı,
Tam yedi bin yaşım, yıllarım benim.*

²⁵ Al-Osman: Al-i Osman’dır. Osmanoğulları demektir. Osmanlı devleti adının yerine kullanılmış oluyor.

²⁶ Artvin İl Yıllığı 1967’de bir parçası görülen bu destan, yanlış olarak Murgullu Mehmet Ali’nin “Murgul Destanı”na karıştırılmış. Kütüğü konuşturan ve ona sorular yöneltilen bir ağıt destanı niteliğindedir.

Aldı Âşık *Kütük baba sen ser'inden geçersin,
Sevinip kökünden sular içersin,
Al yeşilli yaprakların açarsın,
Nic'olmuş yaprağın, güllerin senin.*

Aldı Kütük *Ben kütüğü felek cana yetürdü,
Üzerimde Anka kuşu oturdu,
Yaprağımı yoldu, yoldu götürdü,
Kalmadı yaprağım, güllerim benim.*

Aldı Âşık *Kütük baba sana ayakbastılar,
Nasıl yanaştılar, nasıl kestiler,
Budağından kaç adamı astılar,
Nic'oldu budağın, dalların senin.*

Aldı Kütük *Kıydılar düşün oldum âsi insana,
Sekiz yüz baltacı girişti bana,
Hızır eylediler yaptılar hana (e),
Bir mezrea oldu dallarım benim.*

Aldı Âşık *Kütük baba dinle bu serencamı,
Kaburgandan çıkar otuz beş gemi,
Bilmem kaç bin puttur vücudun cem'i
Hangi demlerinde tellerin senin.*

- Aldı kütük *Ben kütüğüm özüm mihenge vurdum,
Koca Karçkal²⁷ ile tartıya girdim,
Bir kantar çekmedi çoğunu kırdım,
Turfan'da olmalı tellerim benim.*
- Aldı Âşık *Vücutun sağlamdır kendin kocalmış,
Kendin bedlenmişsin ömrün puc olmuş,
Nerededir hani, elin nic'olmuş?
Perişan kesilmiş ellerin senin.*
- Aldı Kütük *Ben kütüğüm düş olmuşum sûzâne
Moskof zuhur etti zapt-ı cihana
Bunu gören kaçtı Âl-i Osman'a
Onun için ıssız illerim benim.*
- Aldı Âşık *Kütük baba senin adın sorayım,
Lağıma getirtip gövden yarayım,
Parçaların düzüp kal'e kurayım,
Bir çiftlik yapayım yerlerin senin.*
- Aldı Kütük *Adım pelüt, gölgem yeter bin cana,
Umudum var kalam kıyamet güne,
Yüz bin lağım atsan kâr etmez bana,
Nasıl boş koyarsın illerim benim.*

²⁷ Karçkal: Şavşat-Borçka arasındaki 2937 metrelik dağ.

Aldı Âşık *Kütük baba ne durursun kayada,
Özün medh edersin lafın ziyade,
İnanmam işlerin görsem rüyada,
Yalana benziyor hallerin senin.*

*Dinleyin ağalar bu bir bahane,
Kütüğün başına olan destana,
Âşık Muhammet'in dili dürdane,
Ne güzel konuşur dillerim benim.*

3.6. ARTVİN VE ÇEVRESİNİN 1918-1920 AARASINDA İNGİLİZ İŞGALİ ALTINDA BULUNDUĞU SİRALARDA ARDANUÇLU ÂŞIK EFKÂRÎ'NİN SÖYLEMİŞ OLDUĞU BİR AĞIT

*Saltanat elinde yurt kayıboldu,
Ağlasak ne olur, gülsek ne olur.
Dinleyen yok dava dert yayıboldu,
Yaşasak ne olur, gülsek ne olur.*

*Dahi kıymet almaz bir güle döndük,
Eli, dili bağlı bir kula döndük,
Her yelken işleyen bir güle döndük,
Boşalsak ne olur, dolsak ne olur.*

*Aferin o yüzü ağlarımıza,
Koydu yâd avcıyı dağlarımıza,
Dahi güneş çalmaz bağlarımıza,
Sararsak ne olur, kalsak ne olur.*

*Kurtlar zapt olur mu bir bağ içinde?
Kırılır oynayan parmağ içinde,
Efkârî canımız bir ağ içinde,
Eğlensek ne olur kalsak ne olur.*

3.7. YUSUFELİLİ AZMÎ'NİN 1914-1918 SAVAŞI MUHACİRLİĞİNİ ANLATAN, ASLI 40 KİT'ALI DESTANDAN BİRKAÇ DÖRTLÜK

*(15) Bayburt'ta soğuğu aldık dört yandan,
Balahor'da evler farksız zindandan,
Yerde tandır, pencereler tavandan,
Ayaz çekti bizi zor imtahana.*

*(16) Haber geldi: Elden gitmiş Erzurum,
Gör ki felek bize kıldı ne zulum,
Açılmadan soldu lâle, sümbülüm,
Çare yok başladık yola revana.*

(22) Gözlere fer, kuvvet geldi dizlere,
Bundan sonra top kâr etmez bizlere,
Giliştin 'de bahar geldi düzlere,
Çok dert çektik, biraz erdik dermana.

(23) Çıkmayan bu candan umut gitmedi,
Çekilen cefalar cana yetmedi,
Yürüdükçe uzun yollar bitmedi,
Takat yok dönecek bir yandan yana.

(24) Elverdi bizlere Suşehri, Tokat,
Şenlendik derdimiz var iken kat kat,
Karın tok, sırt sıcak, can oldu rahat,
Dediler eriştik burda ihsana.

(25) Zile 'de bal gibi pekmezin tadı,
Düştü gönüllere memleket yadı,
Geldik bir şehire Sungurlu adı,
Elverdi yol dedi oğul, kız, ana.

(27) İlkin bolluk gitti lâkin yok para,
Sonradan dirlikle bozuldu ara,
Hücum eder herkes boş fırınlara,
Elde bir vesika döndü fermana.

3.8. EFKÂRÎ İLE AZMÎ'NİN KARŞILAŞMASI

Ardanuçlu Efkârî ile Azmî Şavşat'ta uzun karşılaşma deyişmesi yapmışlardı. Karşılaşma 22-24 Nisan 1944 günleri içinde Mustafa Âdil Özder'in evinde olmuştur. Bu deyişmelerden Şavşat kasabası karşısındaki orman konusunda söylediklerini de karşılaşma örneği olarak alıyoruz:

Azmî *Ey Efkârî karşı sırtlar,
Bak ne güzel sol ormanda.
Rüzgâr eser, sular çağlar,
Bülbül şakır, gül ormanda.*

Efkârî *Bütün varlık, bütün hayat,
Her güzellik bil ormanda,
Sev ormanı neşe kazan,
Gönül yasın sil ormanda.*

Azmî *Eğer kalır isen yasta,
Git ormana olma hasta,
Muzaffer'le Zihni usta,
Yerleşmişler bol ormanda.*

Efkârî *Onlar da kıymetin bilmiş,
Fikir edip hisse almış,
Tatlı hülyalara dalmış,
Her gün açmış fal ormanda.*

- Azmî *Hevesleri zarar vermek,
Günde bir ağaç devirmek,
Tarla, sınır, yol çevirmek,
Böylelerin sil ormanda.*
- Efkârî *Kıymetini bil ormanın,
Zarar çok hor görenin,
Yaraya merhem ormanın,
Çareleri bil ormanda.*
- Azmî *Su düzeni, hava, çiçek,
Kuş, karınca, süslü böcek,
Bin hazine saklı gerçek,
Değerin bul gel ormanda.*
- Efkârî *Bir yan yamaç bir yan kaya,
Bir yön çayır, bir yön boya,
Bir eteğin vermiş suya,
Türlü gökçek hal ormanda.*
- Azmî *Orman gider dağlar kalır,
Kuru, çıplak bağlar kalır,
Gözü ayşlı ağlar kalır,
Saçlarını yol ormanda.*

Efkârî *Aklı olan orman yıkmaz,
Üşürse de ateş yakmaz,
Hep kendi kârına bakmaz,
Yurda lâzım dal ormanda.*

Azmî *Azmî, ağaç mutlu varlık
Orman güzel, kutlu varlık
Yağlı, sütlü, otlu varlık
Türlü cevher bul ormanda.*

Efkârî *Koru güzel ormanını
Şenlet yurdun dört yanını
Efkârî, düşün yarını
Koparma bir dal ormanda.*

Okuduğunuz deyişlere dikkat ederseniz görürsünüz ki, âşıklar çevremiz halkının ortak duygularını dile getirmişlerdir. Bu duygular bütün Türk ulusunun da ortaklaşa duyularıdır

SONUÇ

Artvin ili folklor ve halk edebiyatı olarak çok zengin bir coğrafyaya sahiptir. Bu bölge, coğrafi şartlardan olsa gerek, folklor zenginliğini muhafaza etmektedir. Halk şairleri-âşıkları bakımından Anadolu'nun en kalabalık sayısına ulaşmıştır, diyebiliriz.

Bu bölgenin bir ferdi olan kitabın yazarı Mustafa Âdil Özder de yaşadığı dönem içinde, bu zenginliği fark ederek at sırtında yıllarca derleme yapmış ve bunları yazıya geçirerek günümüze kadar iletmeyi başarmıştır.

Artvin ili içerisinde görev yaptığım süre içerisinde bu değerli malzemeleri derleyip bilimsel olarak incelemeye çalıştım. Ne var ki bu malzemeler, sadece şahsımın yapmış olduğu çalışmalarla bitecek kadar az değildir. Artvin ili için önemli bir kurum haline gelen Üniversitemizin bu çalışmaların yapılabilmesi için daha fazla akademik personele sahip olması gerektiğine inanmaktayım. Aksi takdirde bölgede yaşayan ve derleme metotlarından yoksun olan birkaç kişi tarafından yalan yanlış çalışmalarla kalacağımızı düşünmekteyim.

Bir toplumu millet haline getiren kültürümüzün nesilden nesile aktarılması için ekonomik desteğe ihtiyaç her zaman olmaktadır. Bu konuda “*Araştırma ve Geliştirme*” ödenekleri yeterli değildir. Dolayısıyla bu sıkıntılarla derleme yapmak mümkün olmamaktadır.

Ömrünü hiç yılmadan at sırtında, yıllarını harcayarak derlemelerle geçiren değerli araştırmacı, yazar, halk şairi Mustafa Âdil Özder’e yapmış olduğu bu emeklerinden dolayı çok teşekkür ediyor ve rahmetle anıyorum.

Yrd. Doç. Dr. Sedat BAHADIR
Artvin Çoruh Üniversitesi 2017

BİBLİYOGRAFYA

(Çevremiz Folkloru Üstüne Bazı Yayınlar)

İlimizin folkloru yukarıdaki birkaç sayfaya sıkıştırdığımız kısa bilgilerden ibaret değildir. Bu konularda bilgileri daha genişletmek isteyenler aşağıda adları yazılı olan kaynak yayınlara bakabilirler.

1. KİTAPLAR

- Özder, Mustafa Âdil. (1940), **Yusufelili Âşık Muhibbî, Hayatı ve Değişleri**, Kars il Basımevi.
- Özder, Mustafa Âdil. (1968), **Ölümünün 100. Yılında Yusufelili Muhibbî ve Mevlidi Şerifi**, Ankara.
- Özder, Mustafa Âdil ve Diğerleri. (1945), **Çoruh-Şavşat (Tarih, Coğrafya, Folklor)**, Şavşat Merkez Okulu Kooperatifi eliyle satılmış, bitmiştir.
- Özder, Mustafa Âdil. (1948), **Kurtuluş ve Anavatana Kavuşma Anlamı**, Şavşat Çocuk Esirgeme Kurumu eliyle satılmış, bitmiştir.
- Özder, Mustafa Âdil. (1950), **Yakın Yurt (Tarih, Coğrafya, Folklor)**, Artvinli öğrenciler için, 1950’ de bastırılmış ve Artvin Gazi Okulu Okul-Aile Birliği eliyle satılmış, bitmiştir.
- Özder, Mustafa Âdil. (1965), **Doğu İllerimizde Âşık Karşılaşmaları, 1. Kitap**, Bursa, Çevre âşıklarından bazılarının karşılaştırmaları ve kısa biyografilerini içine alır.
- Koşay, Hamit Zübeyr. (1949), **Susmuş Saz**, (Ardanuçlu Efkarî’nin âşıklığı üzerine yazılmış bir kitaptır.)

2. DERGİDE ÇIKAN MAKALELER²⁸

- Özder, Mustafa Âdil. (1938), “*Yusufelili Muhibbî Baba*,” (Muhibbî’yi yayında tanıtan ilk yazardır.) **Çoruh, Artvin, Eski Halkevi**, Ağustos, Sayı 4.
- Özder, Mustafa Âdil. (1955-56), “*Yusufelili Huzûrî*,” **TFA**, s. 74, 76; 1955; s. 82. (Şairi genişçe anlatan üç yazı).
- Özder, Mustafa Âdil. (1958-59), “*Yusufelili Keşfî*,” **TFA**, s. 107, 155, 126.
- Özder, Mustafa Âdil. (1966) “*Artvinli Şairler-Âşıklar*,” **TFA 201, Artvin Özel Sayısı**. (Bu yazıda Artvinli şairlerin 59 tanesi kısa biyografileriyle tanıtılmıştır. Zor köylü Âşık Mehmet İzhârî yanlış olarak Zuhurî’nin oğlu olarak gösterilmişti.)
- Özder, Demiray (1966), “*Kuş Yenkmesi İnancı*,” **TFA, 201, Artvin Özel Sayısı**.
- Hazar, Bekir. (1966), “*Kaftanoğlu Menkıbesi, (Ardanuç’ta)*,” **TFA 201, Artvin Özel Sayısı**.
- Gökalp, Mehmet (1960-61), “*Mâhiri ile Mâhbatan Hikâyesi*,” **TFA**, Sayı 135, 136, 137, 138.
- Özder, Mustafa Âdil. (1968), “*Yusufeli Folklorundan: Doğum ve Çocuk Üstüne Gelenek ve İnanmalar*,” **TFA**, Sayı 213, 214, 215.
- Hazar, Bekir-Tozkoparan, Azmî, (1966), “*Ardanuç Adı Üstüne (Efsane)*,” **TFA**, Sayı 201.

²⁸ Türk Folklor Araştırmaları Dergisinin yukarıda adları geçen sayıları, folklorcu öğretmenlerimizden birkaçına gönderilmiştir.

- Arslan, A. Emin. (1666-68), “*Ardanuçlu Âşık Efkârî*” **TFA** Sayı 199, 203, 206, 211, 214, 217, 220, 221, 223.
- Özder, Mustafa Âdil. (1968), “*Tepegözler Masalı*” **TFA**, Sayı 230.
- Özder, Mustafa Âdil. (1968), “*Ardanuç’ta: Rom-Rom (Roym, oro’ym =ruh) Ana inanması,*” **TFA**, Sayı 236.
- Özder, Mustafa Âdil. (1969), “*Ardanuç (Gevher-i nîk) Kalesi ve Nazarla İlgili Bir Efsane,*” **TFA**, Sayı 236.
- Tezel, Naki (1969), “*Türkiye Etnografya ve Folklor Kılavuzu,*” Milli Folklor Enstitüsü Yayınları:3, **Milli Eğitim Basımevi Ankara**, (Satış yeri: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevleri, 250 kuruş.)

3. KAYNAK KİTAPLARA EK²⁹

Artvin İl Yıllığı 1967. Ankara Güneş Matbaacılık T. A. Şti. 1969. (Resimli 390 sayfadır. İçindekiler: Resmi Bölüm s. 23-39, İdari 1. Bölüm, s. 44-57, Nüfus bölümü 63-69, Coğrafya bölümü 75-89, Tarih bölümü 95-133, Sosyal bölümü 139-179, Kültür bölümü 185-215, Turizm bölümü 221-245, Ekonomik bölümü 249-324, Ulaştırma

²⁹ Başlangıçtan Selçuklulara kadar olan tarihi bölüm: Dr. Kırzioğlu M. Fahrettin tarafından yazılmıştır. 45-58 sayfalar arasındaki İdari Tarihçe kısmı (haritalar hariç) Mustafa Âdil Özder’in verdiği bilgilerden faydalanılarak düzenlenmiştir. Yıllıkta yer alan resimlerden, bizim bilgimize ilişkin, ikisi altına konulmuş kısa bilgiler yanlış alınmış oluyor. Şöyle ki: Sayfa 199’daki dört eski savaşçımız 1877-78 savaşıyla ilgili olmayıp, 1914-18 Birinci Dünya Savaşında, 1906’da hayatta olan, dört gezinin resimleridir. Bu resim 1966 yazında Demirkent köyünde Foto Sıtkı Fırat eliyle çekilmiştir. Ben de orada idim, resimdekileri tanırım. Yine aynı yıllığın 249’uncu sayfasında görülen önu ormanlık sivri kayalık Yusufeli’de tarihi bir köy olan İşhan köyünde olup bu tepede İşhan Kalesi bulunmaktadır. Resim aynı yılda Foto s. Fırat ile birlikte çektiğimiz resimlerden olup Şavşat’ın Kayadibi köyü ile ilgisi yoktur. Resimlerin, Yıllığı tertip eden komite tarafından konulduğu anlaşılıyor.

bölümü 329-343, Mahalli idareler bölümü 349-388 Bibliyografya s. 389.)

4. BASILACAK-FOLKLORLA İLGİLİ- KİTAPLARDAN-

-Özder, Mustafa Âdil. **Artvin Folkloru 2. Kitap** (Efsaneler, Masallar, Bir Sazlı Hikâye, Âşık Huzûrî'nin Lûtfi Bey Hikâyesi, Türküler, Mâniler, Atasözleri, Yerli Deyimler, Sözler).

-Özder, Mustafa Âdil. **Artvinli Şairler ve Âşıklar**, (Hayat ve Değişleri 200 sayfalık).

-Özder, Mustafa Âdil. **Âşık Karşılaşmaları, 2. Kitap.**

**5.ADİL ÖZDER'İN ŞAHVER HANIM'A
(KARASÜLEYMANOĞLU) ÇALIŞMALARINI ANLATTIĞI
MEKTUBU**

20. X. 1968 Ank.

Şahver Hanım, Şahver Kaya,

Ehla önce mektubunuzu, sair emekleriyle yazmışsınız. İsmi çok çok hoştu. İstanbul'da çalışmaya gideceğinizi bildirdiğiniz için emeklerinize zamanında cevap veremedim. Herkes ayırtı geçti, cevap kâğıdı için bir kuruş olacağını. Hakkı veriyiz.

Başarı dünyaya gelince Tobuk Karabı, oldu. 24 gramlık iğnisi, kullandı. Ramazan vakti rahmet de eklenince, sonunda cevap bekleyen bir kaç mektup arasında yazmış olma oldu.

"Atamanın Saitler", "Atamanın Saitleri" isimli eserine yazmış. Burada bir de 100 sayfa folk. "Ataman Folkloru I. cilti" adıyla çıktı. İsmi oldu. Saitler de Şahver Hanım'ın Atamanın Saitleri adıyla çıktı. Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış. Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış. Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış.

Şahver Hanımın yazmış olduğu Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış. Şahver Hanımın yazmış olduğu Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış. Şahver Hanımın yazmış olduğu Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış.

Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış. Şahver Hanımın yazmış olduğu Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış. Şahver Hanımın yazmış olduğu Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış.

Şahver Hanımın yazmış olduğu Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış. Şahver Hanımın yazmış olduğu Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış. Şahver Hanımın yazmış olduğu Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış.

Bu eser ile Şahver Hanımın yazmış olduğu Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış. Şahver Hanımın yazmış olduğu Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış. Şahver Hanımın yazmış olduğu Atamanın Saitleri isimli eserine yazmış.

M. Şahver Özder
M. Şahver Özder